

**ТРЕТА НАЦИОНАЛНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ
ПО ПОЛИТИЧЕСКА ИКОНОМИЯ**

29-30 септември 2016 г.,
Русе

П л е н а р е н д о к л а д

**ПОЛИТИЧЕСКАТА ИКОНОМИЯ В БЪЛГАРИЯ
В НАЧАЛОТО НА XXI ВЕК: СЪСТОЯНИЕ
И ПЕРСПЕКТИВИ (в търсене на пътя)**

Проф. д.ик.н. Васил Тодоров

БАН – Институт за икономически изследвания

Тракийски университет – Стопански
факултет, Стара Загора

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД	3
I. ОТПРАВНИ ВЪПРОСИ НА ПОЛИТИЧЕСКАТА ИКОНОМИЯ – СЪСТОЯНИЕ	5
I.1. Идентификация: какво е политическа икономия?	5
I.1.1. Представи за политическата икономия	5
I.1.2. Анализ	8
I.1.2.1. Допълване на познавателния инструментариум....	9
I.1.2.2. Наименованието “политическа икономия” – 400 години история	11
I.1.2.3. Обектите, обозначаващи с наименованието “политическа икономия” – 400 години история	13
I.1.2.4. Класификация	14
I.2. Методология, обект и предмет	15
I.3. Политическа икономия и икономикс – разграничение	17
II. ПЕРСПЕКТИВИ ЗА БЪЛГАРИЯ	21
II.1. Изборът на пътя	21
II.1.1. Подход. Каква теория ни е необходима?	21
II.1.2. Съвременна политическа икономия, продължение на класическата традиция	24
II.1.3. Обект, предмет и методология на политическата икономия, продължение на класическата традиция	25
II.1.4. Класическа традиция и интердисциплинарност	29
II.2. Прогноза	31
II.3. Институционални условия	32
II.4. Политическа икономия във висшето образование	33
III. ПРЕДЛОЖЕНИЯ (вместо заключение)	33
ЛИТЕРАТУРА	39

У В О Д

До 1989 г. в България, както и в целия тогавашен социалистически свят, икономическата теория¹ се развиваше и преподаваше като (марксистка) политическа икономия. В трите сегашни икономически университета (тогава – институти) и в други висши учебни заведения имаше катедри, а в УНСС (тогава ВИИ “К. Маркс”) – и учебна специалност политическа икономия. В класификатора на научните специалности теорията се обхващаше в първите му две позиции – политическа икономия и история на икономическата мисъл.

С прехода към новата общественно-икономическа и политическа система и като част от него марксистката икономическа теория беше заменена с неокласическия икономикс, наименованието политическа икономия излезе от употреба, катедрите по политическа икономия в неикономическите ВУЗ бяха закрити, а в трите икономически университета се преименоваха на “Икономикс” – в УНСС, “Обща икономическа теория” – във Варна² и “Обща теория на икономиката” – в Свищов³; промяната в наименованията кореспондираше с прехода на трите катедри към неокласиката. В академичните среди и извън тях наименованието политическа икономия се свързваше с марксизма, който не се вписваше в новата общественно-политическа система. Така политическата икономия, схващана в по-тесен смисъл като марксистка икономическа теория, а в по-широк – като теория извън доминиращата неокласика, се придвижи от центъра, където беше преди, към периферията на академичното и публичното пространство.⁴

През следващите десетина години у нас има отделни публикации [25; 48; 72; 115], в които по различни поводи се опира и до политическата икономия.

Българският “ренесанс” на политическата икономия (ако използваме този термин от [55; 111]) започна след 2000-та година. През 2003 г. в УНСС се проведе национален семинар-дискусия по проблемите на икономическата теория, където и терминологично, и по същество се обсъждат въпроси и на политическата икономия. Показателно е заглавието на единия от двата водещи доклада – “Икономикс и политическа икономия: критика на становищата относно общото и различното между тях” [56]; вж. също [110].

През 2004 г. също в УНСС се проведе научна конференция по преподаването на икономическа теория и отново се дискутираха въпроси и на политическата икономия [49, с. 93-94; 111].

Върхът на началото в организираните обсъждания е през 2007 г.: в Икономическия университет – Варна катедра “Обща икономическа теория” организира национална конференция “Политическата икономия: минало или бъдеще на икономическата теория”. Докладите са публикувани в [92].

През 2010 г. в УНСС се създаде самостоятелна катедра Политическа икономия. Разкри се специалност Политическа икономия на бакалавърско и магистърско ниво. През 2013 г. катедрата проведе първата си национална конференция (втора за страната) “Политическа

¹ Тук и по-нататък в доклада под икономическа теория се има предвид общата (базисната, фундаменталната) икономическа теория. С определенията “обща, базисна, фундаментална” се указва, че се има предвид теория, стояща в основата на знанията за икономиката.

^{2,3} Първите в България катедри по Политическа икономия са създадени през 1937 г. във Висшето търговско училище (сега Икономически университет) – Варна [34, с.13; 42, с. 397] и през 1938 г. във Висшето търговско училище (сега Стопанска академия) – Свищов [42, с. 397].

⁴ Но в хаоса на прехода в класификатора на научните специалности, и след промените в него в началото на 90-те години, остана позицията политическа икономия, като под “политическа икономия” се имаше предвид икономическа теория в най-общ смисъл и такава беше практиката по присъждане на научни степени и хабилитационни научни звания.

икономия и икономическа теория”; докладите са публикувани в [91]. През 2014 – 2015 г. се дипломираха първите випуски бакалаври и магистри.

От периода между първата национална конференция (ИУ Варна – 2007 г.) и втората (УНСС – 2013 г.), и извън представеното на тях, има около двадесет публикации, в които се обсъждат въпроси на политическата икономия.

През 2015 г. до три ръководни нива в УНСС (ректор, декан, ръководител на катедра) беше изпратен експертен доклад [113], в който се поставяха дискуссионни въпроси по развитието на политическата икономия в университета.

Също през 2015 г. се водиха консултации и се пое курс за провеждане през 2016 г. на Трета национална конференция по политическа икономия в Русенския университет “Ангел Кънчев”.

*

В началото на ХХІ век в България определено има интерес към политическата икономия. *Три национални конференции за десет години!* Докладите на конференциите и публикациите извън тях са с автори от различни катедри, факултети, университети и научни организации. Но има и съпътстващи проблеми. Два от тях:

- (1) засега не се усеща наличието на организиращ център и на механизми за текущи контакти между проявяващите интерес към политическата икономия. Контактите са най-вече “от конференция на конференция”;
- (2) смущаващо е разсейването в тематиката, разминаването на виждания, становища, представи по основни въпроси, вкл. и може би най-много по отправните въпроси за идентификацията, методологията и предмета на политическата икономия. Как можем да развиваме една наука или теория, без да имаме отговор на въпроса – коя е тя? Илюстрация: ако сме в София, пътят, по който трябва да минем, за да отидем в Пловдив, Благоевград или Русе, е твърде различен. Кой път ще изберем, зависи от това, къде отиваме. А ако не знаем, къде отиваме? Или ако знаем само името на населеното място, но не знаем къде се намира то?

Подобна е ситуацията и с политическата икономия. Днес, в навечерието на третата конференция, има натрупване на виждания по въпросите “Кое и какво е политическа икономия?” и “По кой път да се върви?”, но ситуацията не е много по-ясна, отколкото преди десет години. Да си спомним сентенцията “Който не знае къде отива, стига другаде.” Ако кажем само, че ще развиваме политическа икономия и спрем до тук, със сигурност не знаем къде отиваме: съществуващите понастоящем представи за политическата икономия са толкова различни, че повече няма накъде.

*

Предназначението на този доклад е да послужи като основа за дискусии, а целта му – опит да се помогне в търсенето на пътя за развитието на съвременната политическа икономия в България.

Не се обсъждат конкретни автори и произведения или техни тези, становища, позиции. Извеждат се характерни черти и опорни точки, очертаващи контурите на общата картина на състоянието и перспективите на политическата икономия в България и на стоящите пред нея въпроси.

Възприе се да не се съобщават имена на български автори, а да се дават препратки само към произведения; авторите са указани косвено чрез произведенията им.

Препратките са в квадратни скоби чрез номера на публикацията в списъка на литературата. Ако източниците, към които се препраща са повече от един, те са отграничени чрез точка и запетая и са подредени във възходящ ред по номера им в списъка на литературата, а не по значимост за съответната препратка.

В цитатите, оградени в кавички, добавките в квадратни скоби са от мен.

Темата на доклада предполага да се има предвид политическата икономия не само в България, а и по света, което означава: над сто български източника и поне няколко хиляди – чуждестранни. Обичайно в подобни случаи се работи с извадка от чуждите източници – такива, които са известни на автора на изследването, и са достъпни. Така започна работата и по този доклад, след което подходът се промени. Установи се, че българските публикации, с които се работи в доклада, на свой ред контактуват с около шестстотин чуждестранни източници. Възприе се, предвид и на целта на доклада, да се работи само с български публикации, а картината за света да се възприема през погледа на българските автори, в т.ч. разбира се и през погледа на автора на доклада.

I. ОТПРАВНИ ВЪПРОСИ НА ПОЛИТИЧЕСКАТА ИКОНОМИЯ – СЪСТОЯНИЕ

I.1. Идентификация: какво е политическа икономия?

I.1.1. Представи за политическата икономия

1. Идентификацията на политическата икономия е обширна тема с дълга история. Тя се обсъжда от Смит, Маркс, около и след тях⁵. Въпросът “Какво е политическа икономия?” стои в заглавието на произведение от 1875 г.⁶ От тогава и досега той неведнъж е обсъждан в публикации и в справочни издания, вкл. в специализирани речници и енциклопедии по политическа икономия.⁷

2. Както се уговори в увода, в доклада се работи само с български източници, които на свой ред контактуват със света. Всичко, дадено по-долу като описание на ситуацията в света, е българският поглед към нея.

3. През последните петнадесет години у нас има няколко публикации, посветени изцяло или в значителна степен на идентификацията [36; 73; 74; 96; 113]; към нея се взема отношение в още над тридесет източника [10, с. 30, 32-34; 14, с. 413; 18, с. 81-83; 20, с. 244; 23, с. 82-83; 27, с. 206-207; 29, с. 197-202; 31, с. 72-73, 75; 33, с. 439-440; 37, с. 104-105, 107; 39, с. 99, 103-104; 41, с. 7; 42, с. 405-407, 410; 43, с. 235, 236-238, 246; 44, с. 13-15, 20-23, 26, 28; 50, с. 123-124, 127-130; 54, с. 91-92; 62, с. 123-125; 55, с. 7, 306, 346-348; 62, с. 123-125; 63, с. 310, 314; 71, с. 450-451; 76, с. 24, 75; 85, с. 177, 185; 87, с. 119; 97, с. 44-51, 54, 58; 110, с. 101-102; 111, с. 125-127; 117, с. 32; 127, с. 498; 128, с. 107-111].

Много “политически икономии”

4. Днес в България и по света представите за политическата икономия или за онова, което се разбира, интерпретира, наименова или се самонаименова като политическа икономия, са многобройни, повечето от тях са трудно съвместими помежду си, а някои са взаимно изключващи се.

Когато се говори за политическа икономия най-често се има предвид сферата на науката, но понякога също и университетското образование, съответно – политическата икономия като учебна дисциплина или специалност.

Докладът [97, с. 58], вероятно като има предвид и извършеното от същия автор преди това широкообхватно изследване [96], завършва с констатацията, че няма една единствена политическа икономия, има много политически икономии; или най-малкото – бих добавил – много са случаите, когато нещо бива наричано или се самонарича политическа икономия.

Без претенции за изчерпателност такива случаи са:

- Класическа политическа икономия;

⁵ Сей, Малтус, Сисмонди, Прудон и др.

⁶ Macleod, H. D. What is Political Economy? – Contemporary Review, 1875, N 25 – по [36, с. 8; 76, с. 24].

⁷ Препратки към справочни издания има в [36, с. 10, 11, 12; 74, с. 143; 96, с. 94, 95, 96; 97, с. 47, 51-53].

- Марксистка политическа икономия, Политическа икономия на капитализма, Политическа икономия на социализма; също Неомарксистка политическа икономия, Радикална политическа икономия;
- Международна (наричана също – глобална) политическа икономия [44]; наред с нея – Политическа икономия на международната търговия; - -⁸ на световната търговска организация [96, с. 115], - - на международните търговски преговори [3].
- Нова политическа икономия;
- Конституционна политическа икономия;
- Политическа икономия на зелената икономика; - - на устойчивото развитие; - - на околната среда [85, с. 177, 185]; - - на икономическия растеж;
- Политическа икономия на енергетиката; - - на глобалната (световната) енергетика; - - на енергийната политика; Международна политическа икономия на петрола и газта [27, с. 206-207]; Политическа икономия на енергийните ресурси [41, с. 7]; - - на ядрената енергетика [96, с. 115];
- Политическа икономия на гражданското общество; - - на Европейския съюз; - - на регионалното развитие [42, с. 410];
- Политическа икономия на културата; - - на комуникациите [41, с. 7]; - - на глобалните комуникации; - - на Интернет [96, с. 114]; - - на медиите [71];
- Политическа икономия на данъчната политика [96, с. 114]; - - на плоския данък [16];
- Политикономически теории на технологичната промяна [128, с. 109-110];
- В [96, с. 96-121] и [97, с. 45-54] срещаме над четиридесет “политически икономии” – някои от споменатите по-горе и също: Неокласическа политическа икономия; Кейнсианска, некейнсианска и посткейнсианска политическа икономия; Срафианска⁹ политическа икономия; Социална политическа икономия; Феминистка политическа икономия; Политическа икономия на труда; - - на здравеопазването; - - на образованието; - - на профсъюзите; - - на пенсионните системи; - - на бедността; - - на политическите партии; - - на спорта; - - на религията; - - на войната; - - на публичната администрация; - - на корупцията; - - на проституцията; - - на реформите; - - на революциите; - - на тероризма; - - на правителствената регулация; - - на прехода в страните от Централна и Източна Европа и на присъединяването им към Европейския съюз; - - на Китай; - - на глобалната сигурност; - - на неравенството; - - на глобалното неравенство; - - на разпадането на държавите и появата на нови държави; Институционална и неоинституционална политическа икономия; Политическа икономия на чуждестранната икономическа помощ; - - на международните конфликти; - - на реформата в ОИСР; - - на поведението на гласоподавателите; - - на валутните режими; - - на инфлацията; - - на банките; - - на глобалния финансов капитал; - - на местната власт; - - на жилищното строителство; - - на омразата; - - на частния бизнес със сигурността; - - на производството и търговията с оръжие; - - на развитието; - - на закъснялото развитие; - - на развитието на Латинска Америка; - - на Африка; Нова политическа икономия на развитието; Политическа икономия на трите власти; - - на финансовата регулация; - - на социалната държава и бедността; - - на културата, науката и образованието; - - на страните от БРИК (Бразилия, Русия, Индия, Китай); - - на отбраната и войната; - - на престъпността и корупцията.

⁸ Тук и по-нататък, за да се намалят повторенията, от наименованията са изпуснати думите “политическа икономия”, което е сигнализирано чрез двете тирета.

⁹ По името на известния италиански икономист, посткейнсианец и неорикардиец Пиеро Срафа. (По-голяма част от творческия си живот Срафа прекарва в Кеймбридж и е един от хората в обкръжението на Кейнс.)

Привеждам този дълъг списък, извадка от българската, а чрез нея и от световната литература, като шрих от ситуацията с политическата икономия в България и по света, ситуация, която, боя се, е по-неясна и по-объркана, отколкото изглежда на пръв поглед.

*Неопределеност, несъвместимост и противоречия в представите
за политическата икономия*

5.1. Обичайно, от Кене, Смит и досега, политическата икономия се възприема като теория. Но от прегледа на “многото политически икономии” е очевидно, че повечето от тях, не са (обща, базисна, фундаментална) теория, а са приложна наука, съответно университетски дисциплини. Разбираема би била позицията, че политическата икономия е теория, която, като всяка теория, може да има своите приложения [42, с. 407]. Но приложенията са едно, теорията – друго. Едва ли би могло да се приеме например, че това, което е наименовано като политическа икономия на петрола, на медиите, на здравеопазването или на Интернет, на корупцията, на спорта, на сигурността и т.н. е част от общата (базисната, фундаменталната) икономическа теория.

5.2. Една от интерпретациите е, че политическа икономия са неортодоксалните (хетеродоксалните) теории. Кой са тези теории? Еднозначен отговор няма както в литературата по политическа икономия, така и в специализираната научна и учебна дисциплина История на икономическата мисъл и в справочните издания, вкл. в специализирани издания – речници и енциклопедии по политическа икономия.¹⁰

5.3. Обикновено “политическата икономия се възприема като нещо различно от икономикса (и извън икономикса)” [74, с. 143, 146]; вж. също [28, с. 211; 29, с. 202; 36, с. 12, 13]; а в по-широк план – целият хетеродокс е “извън мейнстрийма” [5, с. 154].¹¹

¹⁰“Неортодоксална (или хетеродоксална) политическа икономия: институционализъм, марксизъм, посткейнсианство, шумпетерианство, социоекономика, политическа икономия на международните отношения, екологична икономия, политическа икономия на развитието.” [44, с. 23]. Изброяването е по чужд източник.

Към политическата икономия “се отнасят не само тези хетеродоксални теоретични направления, които експлицитно се признават за политикономически (радикалната политическа икономия, марксистката политическа икономия), а и останалите – институционализъм, посткейнсианството, неоавстрийската школа” [74, с. 143].

“Понятието “политическа икономия ... [се употребява също] като “чадър”, ... покриващ изключително широк спектър от теории, които са “неортодоксални”, не-неокласически ... Определено е задача с повишена трудност да се внесе някакъв ред в разнообразието от школи и направления Ще посочим няколко примера, за да илюстрираме неустановеността в класификациите ... [Първи пример – класификацията включва] пет групи: марксистка и неомарксистка теория; системно-теоретични подходи (методологически ориентирани); традиционни подходи (дескриптивно-емпирични; историческа школа); неортодоксални подходи (... критично-социологически изследвания – Голбрейт, Мюрдал, Корнай); икономическа теория на политиката (теория на публичния избор) ... [Втори пример – обхванати са седем] школи: марксистка, неоинституционална, шумпетерианска, посткейнсианска, срафианска, социална, феминистка ... [Трети пример – класификацията включва пет] групи: радикали, съвременни институционалисти, посткейнсианци, неоавстрийци, теория на публичния избор” [36, с. 12-13]. И трите изброявания са по чужди източници.

“Под хетеродоксален икономикс се имат предвид марксизъм, институционализъм, социален икономикс, посткейнсиански икономикс, срафиански икономикс, феминистки икономикс, джорджистки икономикс, еволюционен икономикс, исторически икономикс, австрийски икономикс, ... теория на трудовия процес, ... история на икономическата мисъл, бизнес история, ... инпут-аутпут анализ, икономическа политика, интердисциплинарен икономикс, ... икономическа философия” [5, с. 154-155]. Това изброяване на хетеродокса, също по чужди източници, е най-пълното в българската литература; ползва се и от други автори с препратки към [5], обикновено – със съкращения. Тук целият хетеродокс е “икономикс” и това поражда терминологични въпроси, в които няма да навлизам.

¹¹ Формулата “извън мейнстрийма” е по чужд източник. Оставям настрана въпроса за съотношението “икономикс – мейнстрийм”.

Същевременно, и в противоположност на това, целият хетеродокс, вкл. съвременният марксизъм, се обявява за икономикс [5, с. 154-155]; говори се за политическа икономия – направление в икономикса [73, с. 37]; също за “политическа икономия в рамките на неокласически икономикс” [74, с. 142]; за неокласическа политическа икономия [73, с. 33; 96, с. 96] и дори че “това, което в най-голяма степен е обединяващо сред голямото разнообразие [от “политически икономии”], е неокласическата теория” [43, с. 253].

Без да се влиза в дълбоки анализи очевидно е, че тук има много несъвместимост.

5.4. “Като политикономиисти се идентифицират автори, ... активно работещи в руслото на съвременния мейнстрийм-икономикс” [44, с. 21].

“Списанието “Contributions to Political Economy” определя себе си като форум за ... идеи и аргументи, изведени от традициите на класическата политическа икономия: Маркс, Кейнс и Срафа.” [74, с. 144]. “В програмните документи на Европейската асоциация за еволюционна политическа икономия ... се посочва, че организацията обединява учени, работещи в традициите на Дж. Комънс, Н. Калдор, М. Калецки, У. Кап, Г. Мюрдал, Дж. М. Кейнс, А. Маршал, К. Маркс, ...” [74, с. 144].

Автори от мейнстрийм-икономикса, Кейнс, дори и Маршал – политикономиисти?

5.5. Като “политическа икономия в икономикса” се имат предвид теорията за публичния/обществения/колективния избор (Public Choice Theory), конституционната политическа икономия (Constitutional Political Economy) и новият институционализъм, но най-често се говори за “новата” политическа икономия (New Political Economy). Обикновено за нова политическа икономия се счита теорията за публичния избор – вж. [36, с. 15-21; 96, с. 96-97]. Но в други случаи:

- новата политическа икономия се интерпретира по-разширително [33, с. 447] като включваща и теорията за социалния избор (Social Choice Theory) – вж. също [87, с. 118-119];
- новата политическа икономия се изброява наред с теорията за публичния избор, т.е. като нещо различно от нея [31, с. 73; 74, с. 142, 149];
- теориите за обществения и за социалния избор се съобщават като една теория [76, с. 94].

5.6. Могат да се приведат още примери, пораждащи въпроси, най-малкото терминологични:

- теорията за рационалните очаквания (Р. Лукас) се разглежда като “политикономическа” [43, с. 248];
- радикалната политическа икономия е дадена като направление в икономикса [116, с. 20];
- за Кейнс и Фридман се приема, че са в рамките на политическата икономия [127, с. 498-501].

Ще спра до тук. Има достатъчно основания за извод: във впечатляващата по размерите си съвкупност от представи, интерпретации, виждания, становища за политическата икономия има много неопределеност и противоречия от най-различно естество. Така е и в България, и по света.

I.1.2. Анализ

6. С възраждането на интереса към политическата икономия фронтът на научните изследвания се разширява, в тях се включват все повече хора, съответно по-голям интелектуален потенциал, нараства броят на публикациите. Същевременно се наблюдава една тенденция, която като че ли е обичайна за икономическата и други обществени науки: с увеличаването на потенциала, на изследванията и на публикациите, вместо да се постига повече яснота, съвместимост и непротиворечивост се получава точно обратното – засилват

се неопределеността, неяснотите, несъвместимостта, противоречивостта в бързо (количествено) увеличаващите се знания.¹²

От началото на XXI век в света ежегодно се появяват по неколкостотин (а може би и повече) публикации, съдържащи в заглавието си думите политическа икономия, и поне още толкова, обсъждащи въпроси от широката и с неясни граници област “съвременна политическа икономия” без да сигнализируют това в заглавието си. Лавина от публикации, която не е възможно, а доколкото ми е известно не се и правят опити, тя да бъде обхваната. От гледна точка на идентификацията ситуацията с политическата икономия може да се оприличи на *огромен неподреден склад*, в който пристигат и се натрупват все нови и нови доставки и *безредието се засилва*. Ако използваме едно сравнение от [113, с. 3], влизайки в “склада” попадаме в лабиринт, в който е трудно да се оправиш и е лесно да се изгубиш.

Българският “склад” и “лабиринтът” в него са умалено копие на световните им образци.

От предходния подраздел I.1.1 се вижда, че ние, българската политическа икономия, вече сме в лабиринта и се лутаме в него.

I.1.2.1. Допълване на познавателния инструментариум

7. Освен обичайно използваните в логическия икономически анализ, в доклада се имат предвид и допълнителни познавателни средства, повечето от тях – разграничения от различен вид:

- *първо*, разграничението между дума, термин и понятие. Думата става термин с значението си от езика, с негова модификация или със значение по-далечно или изобщо различно от това в езика. Терминът е име (наименование, обозначение, знак). Понятието е знание; синтезирано знание, изразявано най-често чрез дефиниция (напр. от вида “Икономически растеж е ...”) плюс наименоващ го термин. Обектът, за който се отнася понятието, и самото то, обикновено са наименовани с един и същ термин; илюстрация: икономически растеж (понятие) и икономически растеж (процес в реалността).

В професионалния език нерядко “термин” и “понятие” се употребяват като взаимозаменяеми, при което “термин” се използва със значението на “понятие”. (Правил съм го неведнъж. Но при по-прецизни анализи може да се наложи да имаме предвид различията между тях.);

- *второ*, разграничението между *наименованието* и *обектът*, който се наименова, в случая – между наименованието политическа икономия и онова, което се обозначава с това наименование. Може да се окаже, че с едно и също наименование се обозначават различни обекти (наименования–омоними);
- *трето*, между *наименоване* (обозначаване) на обекти и *подвеждане на обекти под съждения* (идентифициране на обекти спрямо зададени дефиниции). Едно е да *наименоваш* нещо като политическа икономия, а друго – да го *идентифицираш* като политическа икономия спрямо определена дефиниция и/или опознавателни признаци.¹³

¹² В по-общ план, за икономическата наука от края на XX – началото на XXI век, до подобен извод се достига в [10, с. 32]: “появата на множество клонове и клончета в икономическата теория ... [не доведоха до] разработването на единна и вътрешно хомогенна система на икономическата наука. Те всъщност са по-нататъшната стъпка в противоположна посока – към нарастваща противоречивост, дезинтегрираност и фрагментарност на икономическата наука.”

¹³ През 70-те години на миналия век имаше силен интерес към теорията и методите за идентификация – тогава под наименованието “разпознаване на образи”. Има различни процедури за разпознаване. Някои от тях днес масово се прилагат в системи за сигурност – например разпознаване дали дадено лице е от кръга на имащите право на достъп до определени помещения или информация.

Трябва да имаме предвид също разграничението между признаци, чрез които обектът може да се обозначи и да се отграничи от други обекти, и признаци, чрез които той същностно се дефинира;¹⁴

- *четвърто*, между теория, наука и приложна наука.¹⁵ Теорията е в науката, но не всичко в науката е теория, въпреки че понякога двата термина се ползват като взаимозаменяеми, особено ако става въпрос за теоретична наука. Общата икономическа теория е във фундамента на икономическата наука. В икономическата наука има отделни, макар и с условни понякога граници помежду им, частни икономически науки, обособени на предметен принцип или според методологията си; понякога се говори за отрасли и функционални икономически науки. Частните науки също могат да имат своя специфична теория, опираща се на общата теория. Като приложна икономическа наука тук се имат предвид частните икономически науки, най-малкото онова от тях, което е извън собствената им специфична теория. Тази интерпретация е илюстрирана чрез фиг. 1;

Фигура 1. Теория, наука, приложна наука

Пояснения: А, Б, ..., Д, ... – частни икономически науки

а, б, ..., д, ... – специфична теория на частните науки

- *пето*, между теория и наука, от една страна, и познавателни подходи и методи, от друга. Подходите и методите са наука, в смисъл че са в науката и са нейна съставна част; но може ли политическата икономия да се сведе до подход и методи;

¹⁴ С първата група признаци отговаряме на въпроса “Кой е обектът?”. Илюстрация: в етажерка с книги указваме – “червената книга с твърда подвързия” или “на втория рафт, третата книга отлясно наляво”. С втората група признаци отговаряме на въпроса “Какъв е обектът, какво представлява той?”. Такива признаци се залагат в дефинициите; например “Политическата икономия е икономическа теория, която ... (следват същностни признаци) ...”. По-нататък при зададена дефиниция може да се търси идентификация дали нещо е политическа икономия или не е, дали попада под дефиницията за политическа икономия или е извън нея.

За идентификацията не е необходимо непременно същностно дефиниране. Тя може да се постигне и само чрез опознавателни признаци. В илюстрацията с указване на книги в етажерката признаците не са същностни, но изпълняват успешно функцията си за обозначаване и отграничаване: въпросът може да е например “Би ли ми подал речника?”, - “Кой е той?”, - “Червената книга с твърда подвързия.” “Червена, с твърда подвързия”, не ни казва нищо за това “какво е речник”; но идентификацията е успешна.

Ако не знаем какво е речник и не отчитаме различието в естеството на признаците, може да останем с впечатлението, че речник е (всяка) червена книга с твърда подвързия. При децата подобни обръквания не са рядкост. В академичните среди нещо подобно би могло да се случи, когато в наименованието “политическа икономия” търсим отговор на въпроса “какво е политическа икономия”.

¹⁵ Ясен отговор на въпроса кое е теоретично и кое – приложно знание няма, вкл. и при уговорката за относителността на границата помежду им [101, с. 93-94].

- *шесто*, между теория, наука и интердисциплинарни изследвания. Интердисциплинарните изследвания са наука, но не винаги са теория и най-често не са, а са приложна наука.

1.1.2.2. Наименованието “политическа икономия” – 400 години история

8. Терминът/наименованието политическа икономия се появява през 1615 г. в съчинението на френския меркантилист Антоан Монкретиен “Трактат по политическа икономия”. (За четирисотинте години история вж. също фиг. 2.)

През 1776 г. излиза “Богатството на народите” на Смит – започва ерата на класицизма; идва Рикардо, после Джон Стюарт Мил.¹⁶ Класическата икономическа теория се подвизава с името политическа икономия. От Смит до Мил повечето емблематични произведения съдържат в заглавията си наименованието “политическа икономия”¹⁷; това продължава и през втората половина на XIX век.

През 1859 г. излиза “Към критиката на политическата икономия”, а в 1867 г. – първият том на “Капиталът” на Маркс: в историята на икономическата теория влиза марксизмът. За Маркс икономическата теория е политическа икономия. Марксистката икономическа теория върви по две линии: *първата* – в бившия социалистически свят, където е доминираща и е единствената (обществено, държавно и политически) официално призната теория (до 1989 г.); *втората* линия – в останалия свят, главно Западна Европа, САЩ, където и досега (2016 г.) е едно от направленията извън икономикса. И по двете линии, съответно до 1989 г. и досега, доминираща и единствена или периферна, марксистката икономическа теория е с наименованието политическа икономия.

През 1871–1889 г. са публикувани основните трудове на създателите на маржиналната теория (Джевънс, Менгер, Визер, Бьом-Баверк, Валрас, Кларк), а през 1890 г. – “Принципите на икономикса” на Маршал. В доклада е прието, че с “Принципите” на Маршал започва преходът от класическата към нова доминираща теория. Със замяната се сменя и наименованието – от политическа икономия то става икономикс. Но още дълго след това в някои страни от континентална Европа – във Франция и до днес – новата теория, в смисъла ѝ на обща икономическа теория, различна от класицизма, продължава – ако не винаги, то в много случаи – да бъде наричана политическа икономия.

Извън икономикса¹⁸ се развиват направления,^{19,20} означавани събирателно като неортодоксална (хетеродоксална) теория. Някои от тях – а в определени случаи дори всичките – също биват наричани политическа икономия.

Освен това наименованието политическа икономия се използва и за направления²¹, считани за икономикс.

¹⁶ Изписани са и трите имена, за да се избегне евентуално смесване с друга, макар и по-малко значима фигура в класицизма – баща му Джеймс Мил.

¹⁷ *Д. Рикардо*. Принципи на политическата икономия и данъчното облагане (1817 г.); *С. Сисмонди*. Нови начала на политическата икономия или богатството и неговото отношение към народонаселението (1819 г.); *Т. Малтус*. Принципи на политическата икономия (1820 г.); *Ж.-Б. Сей*. Пълен курс по политическа икономия (1828–1830 г.); *Дж. Ст. Мил*. Основи на политическата икономия (1848 г.).

¹⁸ Освен като наименование на доминиращата теория в епохата след класицизма, “икономикс” се използва също и в смисъл на икономическа теория/икономическа наука изобщо. С влезлия по-късно в употреба термин “мейнстрийм” (главно течение) се намалява неопределеността в изразяването – “мейнстрийм-икономикс” е доминиращата теория, главното течение в нея.

¹⁹ Имам се предвид направления извън марксизма, който поради особено му място в съхраняването на наименованието политическа икономия, беше разгледан по-горе отделно.

²⁰ Възникват в различни исторически периоди; например институционализъмът – още по времето на прехода от класицизм към икономикс.

²¹ Теорията за публичния избор (“новата” политическа икономия) и новият институционализъм.

¹ През 1859 г. излиза “Към критиката на политическата икономия” на Маркс, през 1867 г. – том първи на “Капиталът”; “Към критиката” включва методологията и въпроси, които по-късно са обхванати отново в първите глави на първия том на “Капиталът”; в доклада 1859 г. е приета условно за начало на марксистката икономическа теория.

² Условно приета година за край на прехода от класицизъм към икономикс.

³ Условно приета година за начало на бившия социалистически свят.

⁴ За опростяване тук е оставен открит въпросът за съотношението “ортодоксална теория – неокласическа теория – мейнстрийм” и за мястото на новото кейнсианство в тях – вж. по-нататък т. 16.1 и фиг. 3 в подраздел I.3.

⁵ Нова политическа икономия (теория на публичния избор) и Нов институционализъм.

⁶ Без марксизма, който поради особеното си място в съхраняването на класическата автентичност на наименованието политическа икономия е показан отделно. Също без теорията за публичния избор и новият институционализъм, които са показани в икономикса.

Фигура 2. Терминът политическа икономия – 400 години история

1.1.2.3. Обектите, обозначаващи с наименованието “политическа икономия” – 400 години история

9. Ще започна с едно уточнение за “материално” и “реално”. Обичайно в икономическата терминология “материално” е това (предмет, продукт, процес, явление), в което има вещество или енергия. “Реалното” може да е материално, но може и да не е. Знанията са реални, но са нематериални; те са от извънматериалната реалност.

Терминът “обект” предизвиква асоциации за обекти от материалния свят. Обектите, обозначаващи с наименованието политическа икономия в дългата му четиривековна история, са от сферата на знанията и са от извънматериалната реалност.

Обект на наименованието политическа икономия при появата му (Монкретиен) са знанията за икономиката.

В епохата на класицизма обектът е теория за икономиката (знания, образуващи теория). Доколкото, поне в периода Смит – Мил, класицизмът практически няма алтернатива, би могло да се каже, че обект е теорията за икономиката, а за следващия период, примерно до края на XIX в., обект е *доминиращата* (класическа) теория.

При марксизма, за целия период от възникването му досега: на етапа Маркс и в продължението му в Западна Европа и САЩ, обектът е теория извън доминиращата; в бившия социалистически свят обект е доминиращата теория. В марксизма се съхранява автентичната употреба на наименованието политическа икономия от времето на класицизма: обектът, който то обозначава, от 1859 г.²² до сега – 2016 г., е теория за икономиката, доминираща или недоминираща.

В страни като Франция обект на наименованието “политическа икономия” е или може да е, ортодоксалната теория; в англосаксонския, а и в останалия свят, същият този обект е с наименование икономикс или мейнстрийм, или неокласика, или техни производни.

Обектът, обозначаващ като “нова” политическа икономия, е теория от по-новите (от последните десетилетия) попълнения на икономикса; т.е. този обект се подвизава с две наименования – политическа икономия и икономикс.²³ Аналогично е положението и с новия институционализъм, който макар и по-рядко, също бива означаван като политическа икономия, и – *по наименование* – едновременно е и политическа икономия, и икономикс, а нерядко – и неортодоксална теория²⁴ (но тогава не е икономикс²⁵).

Ако някои неортодоксални теории, направления, школи или всичките биват наричани политическа икономия, тогава те – или всичките – са означените обекти.

10. Във всички разгледани до тук случаи от появата на класицизма до сега се говореше за “теории”. Но в групата на неортодоксалните има направления, които *не са теория, а са приложна наука*. Едно от тях, което мисля че добре познавам, е инпут-аутпут анализът²⁶. В аспекта, в който тук се разглежда, то може да се охарактеризира като: концепция и методи/техники за приложен анализ; хиляди емпирични изследвания, главно през 50-те – 80-

²² Годината 1859-а е приета условно за начало на марксистката икономическа теория – излиза “Към критиката на политическата икономия”.

^{23,24} Ако приемем, че “нова” политическа икономия е само теорията за публичния избор, тогава “теория за публичния избор” и “нов институционализъм” са наименования на съответните обекти, взети в тяхното единично битие. Политическа икономия, икономикс и неортодоксална теория са наименования за видова принадлежност.

²⁵ Ако ортодоксална теория (иккономикс) и неортодоксална теория са взаимно изключващи се, не е възможно един обект едновременно да бъде и едното, и другото.

²⁶ Термин-синоним в българската литература – междуотраслов анализ. Направлението води началото си от Василий Леонтиев, Нобелов лауреат (1973 г.); има Международна инпут-аутпут асоциация (International Input-Output Association (ИОА)) със списание Economic Systems Research.

те години на XX век, в т.ч. и у нас; също практически разработки в икономическата статистика на много страни (инпут–аутпут таблици, таблици “образуване – използване на ресурсите”, междуотраслови баланси), в т.ч. в българската статистика и в статистиката на Европейския съюз – Евростат. Аналогичен – приложна наука – е случаят с феминисткото направление.

По-особена е ситуацията с интердисциплинарното направление, наричано в литературата също интердисциплинарни “анализи” или “изследвания”; за него са необходими допълнителни пояснения.

Неокласиката се гордее с това, че не е повлияна от ценности и друг нормативизъм, че разглежда икономиката извадена от конкретно-историческата ѝ обществена среда и създава “чиста”, неутрална теория, валидна за (пазарна) икономика за всяко време, място и среда; теория, отговаряща в значителна степен на критериите за научност в природните науки. Хетеродоксалните направления обратно атакуват неокласиката именно за неотчитането на двупосочните влияния “икономика – среда”, преди всичко – влиянието на политиката върху икономиката; но също така за неотчитане влиянието и на другите институции (в най-широкия смисъл на този термин), вкл. държавното устройство, правото, културата, религията, психическите детерминанти в икономическото поведение на човека, хората и групите. Такъв възглед води към интердисциплинарност на науката/теорията/изследванията. Намираме го също при класиците, в марксизма, при Хайек и в институционализма.

Когато в литературата, и в този доклад, се говори за интердисциплинарно направление в хетеродокса, се имат предвид изследвания по различни, дори най-различни, въпроси на икономиката, а и извън нея, при което се ползват знания, методи, изследователски инструментариум от икономическата наука, от политологията, социологията, правото, психологията, а евентуално и от други науки извън икономическата. Примери за това са докладите от конференцията през 2013 г. [27; 85; 108; 122; 123]. Изследванията от този вид са наука, но – в преобладаващата си част – *не са теория*²⁷, а *са приложна наука*²⁸; предостатъчно примери за приложни изследвания, научни и учебни дисциплини, могат да се намерят в подраздела за “много политически икономии”. Както се указва в споменатия подраздел, тези изследвания, научни или учебни дисциплини и по света, и у нас също биват наричани политическа икономия. Обикновено в тези случаи обектите, означавани с наименованието политическа икономия, са *приложни знания*, изследвания, дисциплини.

I.1.2.4. Класификация

11. Според съществуващите в началото на XXI век по-основни представи в България и по света политическа икономия е:

- а) икономическата теория, цялата теория – някога и сега;
- б) класическата икономическа теория. От Смит до към края на XIX век тя е доминираща теория;
- в) марксистката икономическа теория – от Маркс, през целия XX век и понастоящем;
- г) цялата неортодоксална теория, всички направления и школи в нея, вкл. направления (теория за публичния избор, нов институционализъм)²⁹, считани за намиращи се в рамките на съвременния икономикс;
- д) направлението в неортодоксалната теория, известно като “класическа традиция”. То е критично настроено към доминиращия понастоящем икономикс и вижда

²⁷ Пример за интердисциплинарно изследване в областта на теорията е [81], където се търси отчитане на политиката в теорията за парите.

²⁸ Друг е въпросът, че такива изследвания може да са по-актуални и с по-висока обществена значимост, отколкото теоретичните изследвания.

²⁹ В доклада се приема, че теорията за публичния избор и новият институционализъм не могат да бъдат едновременно и икономикс, и политическа икономия.

икономическата теория и нейното развитие като *продължение* на класическата традиция, с отчитане на промените в съвременния свят – промени в икономическите и в неикономическите реалности и в научните икономически и неикономически знания. Под класическа традиция, както е прието в Западния свят, а напоследък и у нас, се имат предвид Смит, Рикардо, Маркс, Кейнс;

- е) интердисциплинарната наука (интердисциплинарните изследвания) на границата между икономическата наука и политологията. В по-широка версия – на границата между икономическата наука, политологията, социологията, правото, психологията и други обществени науки.

Други класификации на представите за политическата икономия могат да се намерят в [36; 73; 74; 96].³⁰

I.2. Методология, обект и предмет

12. Изцяло на методологията на политическата икономия е посветена монографията [55]; друга голяма монография от последните години включва обширно изследване върху методологията на икономическата и преди всичко – на неокласическата теория [76, с. 33-37, 174-180, 267-372, 383-386]; изцяло или в значителна степен в полето методология са [9; 87; 94; 98; 112; 114]; по въпроси на методологията се взема отношение също в [4, с. 136-143; 11, с. 127, 133-134; 18, с. 82, 86; 23, с. 82-83, 88; 29, с. 202, 208; 30, с. 123-126, 130-131; 31, с. 76-80; 33, с. 440-442; 36, с. 5, 9, 14; 43, с. 235, 241-242, 252-253, 257-258; 50, с. 129-131; 54, с. 90-92; 56, с. 10-12, 14; 63, с. 297, 325-326, 352-356; 64, с. 193; 65, с. 133, 135, 140-142; 74, с. 141, 146-147; 81, с. 14-18, 213-215; 82, с. 12-17; 96, с. 90-93; 97, с. 52, 55-56; 99, с. 62, 63, 69; 101, с. 95-96; 105; 108, с. 160; 116, с. 93, 94, 103-104; 117, с. 9-11, 14-15; 120]. Обсъждат се няколко групи въпроси:

- представи за методологията – за науката изобщо и за икономическата наука/теория; методология в широк смисъл (светоглед и подход) и в тесен смисъл (набор от изследователски методи);
- философия на науката; истинност на теорията – критерии; теория и реалност; позитивизъм и нормативизъм в икономическата теория и в политическата икономия;

³⁰ Класификациите са логически схеми, в които се структурират съвкупности от обекти. Срещаме ги в много области на науката и практиката и най-вече в статистиката. Изразено в статистически термини обектите са “единици” на съвкупността, а структурирането се извършва по зададени “признаци” и “значения” на признаците. Признакът е свойство (качество), притежавано от всички или от част от единиците на съвкупността, което структуриращият избира за признак. Значение на признак – илюстрация: признакът образование може да има значения примерно основно, средно, висше, а признакът цвят на очите – например светли, тъмни, други. Една и съща съвкупност от обекти може да се представи в различни класификации в зависимост от признаците, от последователността, в която те се въвеждат в структурирането и от подбраните значения на признаците. Обикновено класификациите са йерархично изградени, в няколко равнища; ако са логически прецизни, в тях не би трябвало да има припокриване в рамките на едно и също равнище.

Класификациите за политическата икономия, съдържащи се в литературата, а също и предложената, са в едно равнище и в тях има припокривания. Без да се навлиза повече в теорията и методиките за построяване на класификации: главната причина за припокриванията е, че още на равнище първични обекти (направления, школи, теории) последните не са добре открити, разграничителните им линии са неясни и много от тях, в една или друга степен, се припокриват.

В предложената класификация:

- групата “а” включва всички останали групи без частта от групата “е”, представляваща приложна наука;
- групата “г” включва групите “д”, “в” и “е” без частта от групата “е”, представляваща приложна наука;
- мястото на новия институционализъм и на “новата” политическа икономия е въпрос на интерпретация: ако са икономикс (каквито са), те са извън класификацията; ако са политическа икономия (както понякога ги наричат или се самонаричат), те са в групата “г”. Класификацията не допуска случаи, когато нещо – направление, школа, теория – *едновременно* е и политическа икономия, и икономикс.

- влияние на методологията върху избора на обекта и предмета на икономическите изследвания;
- взаимовръзките икономика – общество – природа в методологията на политическата икономия и на икономикса;
- критика на методологията, формализацията и математизацията на икономикса;
- онтологичен и гносеологичен/епистемологичен подход в икономическата теория и в политическата икономия;
- методологията на класическата икономическа теория и съвременната икономическа теория;
- интердисциплинарността в икономическата теория и в политическата икономия.

В указаната литература има различни виждания по методологията на политическата икономия и по свързаните с нея въпроси.³¹

13. Въпроси, свързани с обекта и предмета на политическата икономия, се обсъждат в [10, с. 36-37; 18, с. 81-82, 86; 20, с. 244, 247; 23, с. 83-84; 28, с. 212; 33, с. 440-441; 34, с. 25; 37, с. 110-111; 41, с. 8; 42, с. 407; 43, с. 235, 237, 239-242, 244, 250-251; 44, с. 15, 28; 50, с. 126, 128, 131; 55, с. 144, 217; 62, с. 123-124; 65, с. 137; 76, с. 27, 383-386; 96, с. 90; 97, с. 46, 52-53; 111, с. 127; 112, с. 175-176, 178; 117, с. 14, 16-21; 127, с. 499]. Измежду обсъжданите въпроси са:

- обект и предмет на политическата икономия, икономикса и общата икономическа теория;
- обект и предмет на съвременната политическа икономия;
- дефиниране и предефиниране на икономиката като обект;
- взаимоотношения на икономиката с останалите елементи на “общественото цяло”;
- взаимна обусловеност между предмет и методология; промените в предмета – исторически преглед; място на собствеността в предмета; релацията интердисциплинарност – предмет.

13.1. Застъпвани в литературата становища за обекта:

- (а) обект на политическата икономия (икономическата теория) е икономиката (икономическата система). Това е доминиращото становище;
- (б) обект е обществото (модификация на това виждане е посочването за обект на “политико-икономическата система”). В този случай икономическата теория се разглежда като съставка на цялостна теория за обществото.³²

13.2. Становища за предмета – като предмет се имат предвид:

- (а) икономическите, или в друга формулировка обществено-икономическите отношения в производството, разпределението, размяната и потреблението на богатството (по терминологията на Смит, богатата – в по-съвременна терминология). В марксизма това са “производствените отношения”³³;
- (б) създаването (производството), разпределението, размяната и потреблението на богатата, в т.ч. отношенията между хората (групите, обществените слоеве) в

³¹ Тук те няма да бъдат разглеждани, тъй като ще се наложи обсъждане на по-общи въпроси на методологията на науката въобще и на икономическата наука, което ще ни отклони от основната линия в доклада.

³² Други, по-специфични виждания – например за обект се посочват “политическите и икономическите ценности”.

³³ При Маркс, а след това и в цялото историческо развитие на марксизма, в центъра на икономическите отношения са отношенията на собственост при производството на богатата. Те задават статута на индивидите, групите, класите в производството като капиталисти-собственици или като наеман персонал. Статутът в производството обуславя участието в разпределението и потреблението, а в определена степен и в размяната. От тук определящи за икономическите отношения са отношенията в производството; терминът “производствени отношения” заменя термина “икономически отношения”.

производството, разпределението, размяната и потреблението. Това е доминиращото становище. Участието на “отношенията” в така разбирания предмет е изрично указано или се подразбира;

(в) отношенията държава – икономика;

(г) икономиката, разглеждана като съставка на обществото. В този случай обществото е обект, а “вписаната” в него икономика е предмет.³⁴

I.3. Политическа икономия и икономикс – разграничение

14. Полето “политическа икономия – икономикс” е в предмета на секционните заседания на конференцията и е извън основната линия на доклада. Тук опираме до него във връзка с разграничението между политическа икономия и икономикс.

В литературата се обсъждат, или най-малкото се поставят, широк кръг въпроси на взаимоотношенията политическа икономия – икономикс: терминология, представи, разграничения; съотнасяне към общата икономическа теория; история, състояние и перспективи на взаимоотношенията – усилващо се разминаване и конфронтация, “мирно съвместно съществуване” или сближаване, интеграция и синтез; има ли застъпване и припокриване между двете дисциплини, може ли да се говори за взаимоотношения от вида обща – частна теория и ако да – кое на кое е “частен случай”; съотнасянето абстрактна – прагматична и същностна – явленска наука; отчитането или неотчитането на взаимоотношенията икономика – обществена и природна среда; съпоставки и сравнителен анализ между политическата икономия и икономикса по дълга поредица от въпроси, между които – обект, предмет, методология, пазар, собственост, труд, функциониране на икономиката и др. [2, с. 142; 10, с. 30-31, 36, 38; 18, с. 86; 20, с. 244; 23, с. 82; 29, с. 200-201; 30; 31, с. 72-73; 34, с. 25; 36, с. 8, 10-11, 15; 39, с. 99, 103-104; 41, с. 9; 42, с. 405; 43, с. 236, 238-239, 241, 242, 244-245, 252-253, 262; 44, с. 14-18, 25; 49, с. 93; 50, с. 128-132; 55, с. 7-8, 260-269, 284-303, 305, 306, 343, 345, 346-348; 56, с. 3, 5, 11; 62, с. 123-125; 63, с. 310, 314-315, 322-323, 327-328, 336-338, 347; 64, с. 192-193, 195-196; 65, с. 136-138; 74, с. 138, 139, 141, 145; 82, с. 10, 14, 27; 86; 96, с. 90-92, 95; 97, с. 46-47, 51, 56-57; 101, с. 97; 102, с. 98-103; 109; 110, с. 102-104; 111, с. 127-130; 117, с. 27, 28-32; 124, с. 489-490; 127, с. 499, 502].

15. Въпросът за разграничителните линии между политическата икономия и икономикса започва с терминологията. За политическата икономия тя е разгледана в подраздел I.1.1. Тук, за икономикса, се имат предвид, веднъж, преките обсъждания на терминологията в литературата и, втори път, по-характерни употреби на термините, в които неявно се задават техни значения. В двете отношения терминологията във връзка с икономикса присъства най-широко в [76, с. 10, 23, 24, 29, 31, 32, 40, 42-44, 96, 114, 115, 143, 149, 208, 210, 417, 422-424, 429, 435, 436, 440, 441, 448]; вж. също [2, с. 142; 29, с. 200-201, 210; 31, с. 79; 32, с. 33; 44, с. 25-26; 63, с. 319-322, 327; 74, с. 138, 139, 141, 142, 145; 115, с. 56-57, 90, 125, 132, 133; 116, с. 33, 37, 45, 62-64; 117, с. 28, 29, 30].

16. *Трите водещи термина: неокласическа теория – икономикс – мейнстрийм.* “Неокласическа” е теорията, започваща от Маршал и заменяща до тогава класическа теория. Терминът е въведен от Т. Веблен през 1900 г. [76, с. 23]. От средата на миналия век употребата му се засилва, особено във връзка с неокласическия синтез.

³⁴ Други, по-специфични виждания. Като предмет се имат предвид:

- социално-икономическите измерения на обществените процеси и явления;
- балансът на политическите и икономическите ценности в развитието на обществото. Това виждане кореспондира с указване на обекта като “политически и икономически ценности”;
- политико-икономическите институции и влиянието им върху икономическата политика и икономиката. Като предмет на (съвременната) политическа икономия тук са посочени предметните области на новия институционализъм и на теориите за публичния и за социалния избор.

Терминът икономикс се появява през 1875 г. [76, с. 24], след това влиза в заглавието на широко известния труд на Маршал “Принципи на икономикса” (1890 г.) и в продължение на повече от един век, до днес, в обичайната си употреба се използва за обозначаване на започващите от Маршал доминиращи теоретични икономически възгледи.

Подобен смисъл има и появилият се по-късно термин “мейнстрийм” – главно, основно, доминиращо течение (течения) в теоретичните възгледи.

16.1. Освен в посочената им обичайна употреба и трите термина се използват и в други значения или възникват въпросителни във връзка с техни производни и синоними: неокласически икономикс, мейнстрийм-икономикс, ортодоксална теория, ортодоксален икономикс, съвременен икономикс, модерен икономикс. Няколко от случаите на нееднозначност и възникващи въпросителни:

- Когато се говори за “неокласически” теория и икономикс обичайно се има предвид целият исторически период от Маршал до наши дни; но също така в други случаи – само периодът от Маршал до залеза на неокласическия синтез (средата на 70-те години) и се счита, че заедно с неокласическия синтез си отива и терминът неокласически икономикс, обявява се “смъртта му” – вж. [44, с. 25; 76, с. 398-399, 412, 417; 117, с. 28-29], за която се публикуват “некролози” – по [63, с. 319].
- Терминът “икономикс” се използва и за обозначаване на цялата икономическа теория или на части от нея, които не са икономикс в обичайния смисъл на термина. Такава употреба се среща многократно в [115, с. 9, 10, 54, 56-57, 90, 125, 133, 142; 116, с. 20, 33, 37, 45, 62-64].
- “Икономикс” се използва също и като синоним на икономическа наука; тази употреба срещахме в каталозите на големи издателства.³⁵
- В [76] термините неокласическа теория, ортодоксална теория, икономикс, неокласически икономикс, мейнстрийм икономикс, ортодоксален икономикс се използват като синоними и това е изрично уговорено. Други автори приемат, че не всичко в мейнстрийма е неокласика – вж. например [32, с. 33].
- Има различия във вижданията за признаците, по които се идентифицират съвременният икономикс и направленията в него – вж. [32, с. 33; 76, с. 416-417, 440-441; 117, с. 27-29] и дискусията за мейнстрийм-плюрализма в [5, с. 148-153; 76, с. 416-431]. От тук следват неясноти например по идентификацията на неолиберализма в икономикса: той е версия на неокласиката, направление в икономикса или характерна черта на кое – на мейнстрийма или на определено направление (определени направления) в мейнстрийма? В цялото си историческо развитие от Маршал до днес (има предвид неоконсервативните теории – монетаризъм, рационални очаквания, икономика на предлагането) неокласиката би могла да се обозначи и да се възприема и като неолиберализъм. По съвсем друг начин стои въпросът за Кейнс и кейнсианството. Те са мейнстрийм. Но са *анти*-неолиберализъм. При това: Кейнс е извън неокласиката (разбирана като “маршалианската” теория през миналия век до неокласическия синтез); чрез неокласическия синтез ортодоксалното кейнсианство (Дж. Хикс, Р. Харод, Фр. Моделиани, Дж. Тобин) влиза в неокласиката, а новите кейнсианци (Дж. Стиглиц, Дж. Акерлов) категорично излизат от нея – днес, особено след кризата от 2008-2009 г., те са тежката артилерия в критиката срещу (неолиберализма на) неокласиката. Същевременно някои автори продължават да считат новите кейнсианци за намиращи се в рамките на неокласическата ортодоксия

³⁵ Например в каталога на ELGAR за 2016 г. “Economics” обхваща рубрики като Изследователски методи, Иновация и технология, Икономикс на спорта, културата и туризма, Икономикс на труда, Политическа икономия, Хетеродоксален икономикс, Икономикс на развитието, Икономическа география, История на икономическата мисъл.

[76, с. 206-207, 210, 258, 409, 435]. Такава интерпретация е възможна, ако за опознавателен признак се вземе методологията (както е в [76]). Но ако признак са вижданията по възможностите на пазарната икономика за саморегулиране и по отношенията държава – икономика, тогава интерпретацията ще бъде съвсем друга.

Обобщение. Различията, несъгласуваността, противоречията в терминологията и вижданията за икономикса, за обхвата му и за разграничителните линии в него, не са много по-малки, отколкото при политическата икономия. В голямата монография [76], където от началото до края ѝ се търси идентификация на неокласическата теория, за което се обработва и огромна чуждестранна литература, се стига до аналогични нерадостни констатации (вж. указания източник – с. 32, 33, 43, 440, 441). Чужди автори, авторитети в анализа на икономическите теории, с раздражение отбелязват, че съвременната употреба на терминологията за неокласическия икономикс е непоследователна до “шизофреничност”³⁶ – по [76, с. 440].

16.2. Очевидно е, че при съществуващата нееднозначност в терминологията и представите за политическа икономия и за икономикс, всяко разграничение между тях има смисъл за обявените или подразбиращи се терминология и представи:

- ако под “политическа икономия” (А), и под “икономикс” (В) се разбира “икономическа теория” (С) или “икономическа наука” (D), тогава $A \equiv C \equiv B$, съответно $A \equiv D \equiv B$ – политическа икономия и икономикс се покриват, между тях няма разграничителна линия;
- ако под политическа икономия се има предвид класическата икономическа теория, а под икономикс – икономическата теория изобщо или икономическата наука, тогава политическата икономия е съставка на икономикса. Обратно, ако политическа икономия е икономическата теория или икономическата наука изобщо, а терминът икономикс се има предвид в обичайната му употреба, тогава икономиксът е съставка на политическата икономия;
- ако под политическа икономия се има предвид класическата икономическа теория, а под икономикс – теорията, започваща от Маршал и заменила класицизма като доминираща теория, тогава двете теории са разграничени във времето (втората идва след първата), а също и по поредица от съдържателните си характеристики – например маржинална теория за полезността вместо трудовата теория за стойността.

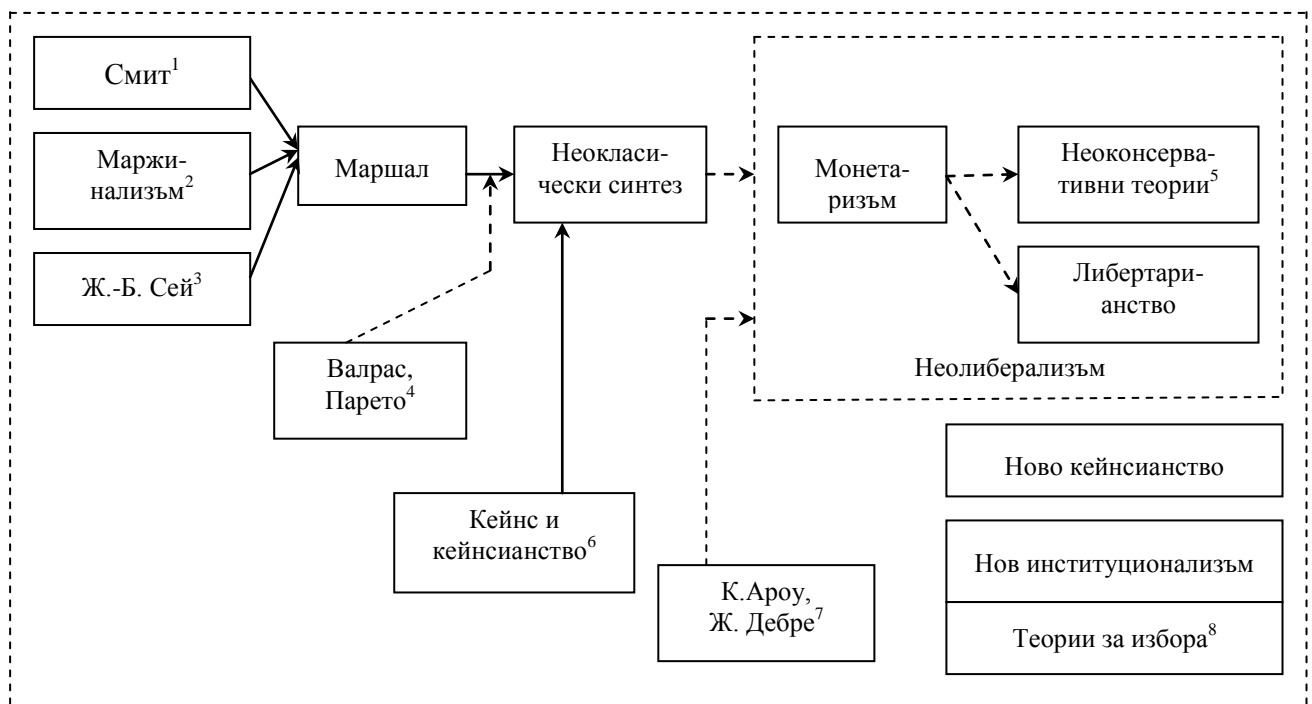
Възможните комбинации между значенията на двата термина са двуцифрено число и за всяка от тях има съответна – или няма – разграничителна линия.

16.3. Аналогична в някаква степен е ситуацията и за външните и вътрешните граници на икономикса; външни граници, това означава обхват, а вътрешни – състав на икономикса. Зависи какви признаци ще имаме предвид при търсене на границите. Ако проследим появата и последващата употреба на трите основни термина – икономикс, неокласическа теория и мейнстрийм, забелязваме, че те *ориентировъчно указват* наименования обект, без да се посочват ясно и еднозначно опознавателните признаци, чрез които може да се идентифицира дали нещо (възглед, теория, школа, направление) попада или не попада под тези наименования. Забелязваме също, че при употребата на термините от различни автори признаците, обявени или необявени, не са едни и същи. Ако наименованието е едно и също, но признаците не са, идентификацията дава различаващи се резултати, съответно външните и/или вътрешните граници – т.е. обхватът и/или съставът на икономикса – изглеждат по различен начин. Следват неясни дискусии. В твърденията, че съвременният икономикс е неокласически и “неокласически икономикс = неокласическа теория” са заложили едни

³⁶ Има се предвид вероятно аналогия с раздвоеността и непоследователността в личностната самоидентификация при това тежко психическо заболяване.

признаци: методологически индивидуализъм, хомо икономикус, рационален избор при ограничени ресурси, равновесие – който ги приема, или не ги отхвърля изрично, е неокласик; в твърденията за завой в мейнстрийм-икономикса от втората половина на ХХ век и за отдалечаването му от неокласиката признаците са други – формализация, математизация, моделиране. Новото кейнсианство е в мейнстрийма, но ако се въведе признак “либерализъм, ненамеса на държавата в икономиката”, то няма да е в *неокласическия* мейнстрийм, а ще е категоричен негов противник. Този кръг въпроси са извън предмета на доклада. Но те стоят в основата на представите и дискусиите по обхвата и състава на икономикса, а от тук – и по разграничителните му линии с политическата икономия.

Фигура 3 показва интерпретациите за външните и вътрешните граници на икономикса, към които се придръжам в доклада; тя е конкретизация на фиг. 2 в частта ѝ за икономикса.

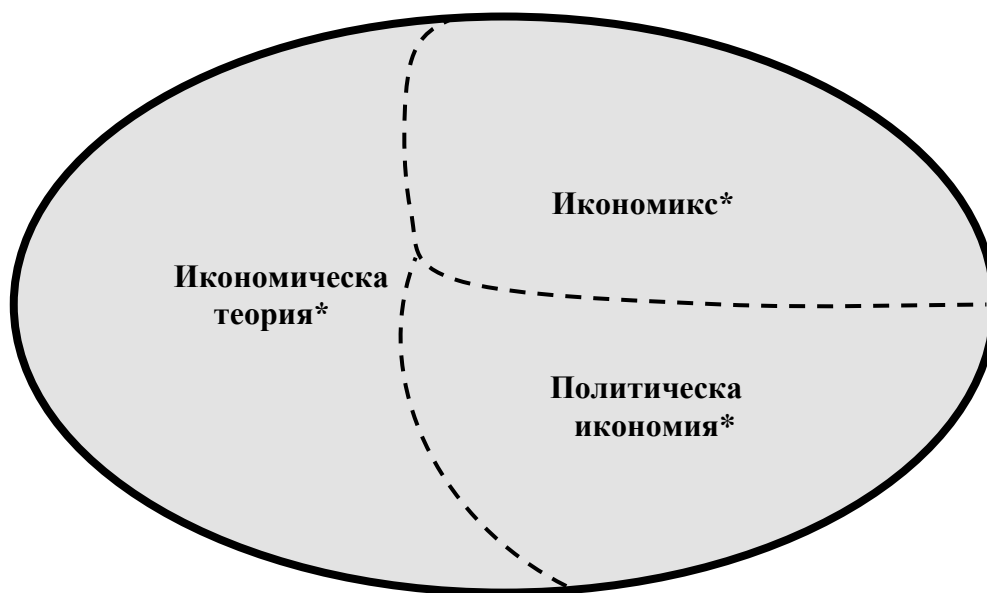
Фигура 3. Икономикс – външни и вътрешни граници⁹

Пояснения:

- ¹ От Смит и класицизма в икономикса влизат хомо икономикус и либерализмът (невидимата ръка, пазарно саморегулиране, държавата настрана от икономиката).
- ² От маржинализма – теория за пределната полезност вместо класическата трудова теория за стойността.
- ³ От Сей – теорията за производствените фактори.
- ⁴ От Валрас и Парето – пазарното равновесие.
- ⁵ Теории за: рационални очаквания, икономика на предлагането.
- ⁶ Ортодоксално кейнсианство (некейнсианство).
- ⁷ От Ароу и Дебре – теоремата за съществуване, при определени условия, на общо пазарно равновесие.
- ⁸ Теории за: публичен избор, социален избор.
- ⁹ Схемата не е изчерпателна. В нея не са показани например неокласическите теории за монополистичната конкуренция, за икономическия растеж и за благосъстоянието.

В доклада, при тази интерпретация за границите на икономикса (фиг. 3), политическата икономия се има предвид като теория, която е паралелна на икономикса и е извън него;

между нея и икономикса няма пресечни полета.³⁷ Това разбиране е заложено неявно във фиг. 3 и е илюстрирано също чрез фиг. 4.

Фигура 4. Икономическа теория, политическа икономия и икономикс

*Политическата икономия и икономиксът са подобласти в областта икономическа теория. Прекъснатостта на вътрешните разграничителни линии символизира условността на границите.

II. ПЕРСПЕКТИВИ ЗА БЪЛГАРИЯ

II.1. Изборът на пътя

II.1.1. Подход. Каква теория ни е необходима?

17. Отговорът на въпроса “Какво е политическа икономия?” е в релация с дефиницията за политическа икономия и зададените чрез нея признаци. При една дефиниция и признаци отговорът е един, при други – друг:

- ако признак е наименованието, тогава политическа икономия е всичко, което има или на което се постави, или което си самопостави това наименование. Такава идентификация ни изправя пред много и непрекъснато увеличаващи се видове и отделни случаи на “политически икономии”;
- при друга дефиниция политическа икономия е класическата икономическа теория;
- при трета – освен класическата, политическа икономия е също марксистката икономическа теория;
- при четвърта – (съвременна) политическа икономия са интердисциплинарните изследвания с участие на знания от икономическата наука и политологията или от икономическата наука, политологията и други обществени науки.

³⁷ В литературата, както вече се отбеляза, се говори понякога за политическа икономия в икономикса [36, с. 15-21; 74, с. 141-142; 96, с. 97] като се имат предвид новият институционализъм и преди всичко теорията за публичния избор, подвизаваща се също с наименованието нова политическа икономия. Под това наименование се има предвид икономически плюс политологически анализ, но теорията за публичния избор е твърде далеч от разбирането за политическа икономия в доклада, а претенциозното определение “нова” изглежда съвсем не на място. По аналогичен начин в доклада от политическата икономия е изключен и институционализмът.

Ще се спра до тук. Изброяването може още да продължи.

18. Ако все пак потърсим еднозначен отговор от вида “това или онова е, а другите *не са* политическа икономия”, влизаме в тресавището на дискусия, от която няма излизане. За всеки отговор могат да бъдат намерени основания, аргументи и цитати, които на свой ред могат да бъдат оспорени. Подобни дискусии са водени неведнъж в икономическата теория. Освен това дори да достигнем до отговор, който според поддръжниците му е “правилен”, и дори ако оставим настрана това, че за други участници в дискусията този “правилен” отговор ще бъде погрешен, използването на наименованието политическа икономия трудно може да бъде ограничено до “правилната” му употреба. Термините в науката не могат да се запазват като търговските марки.

В доклада не се води дискусия за “правилната” употреба на наименованието политическа икономия³⁸ и за идентификацията на “истинската” политическа икономия. Подходът е друг: в кой от различните възможни отговори на въпроса “Какво е политическа икономия?” е пътят за развитието на политическата икономия в България в началото на XXI век и в перспектива и защо се избира точно този отговор, а не някой друг?

19. Каква теория ни е необходима? Този въпрос е задаван нееднократно в литературата през последните десет години [50, с. 128-129; 67; 70, с. 66-73]. В доклада той е отправна точка при търсене на пътя за развитие на политическата икономия в България. Логиката е: да вървим по път, водещ до теорията, която считаме, че е необходима на съвременната икономическа наука; от тази позиция да погледнем към направленията и да видим, кои от тях водят към теорията, която искаме да имаме, доколко и как те да се следват или ползват.³⁹

19.1. И така, каква теория ни е необходима?

Първо, необходими са ни не просто знания за икономиката, а теоретични знания *от нивото на общата (базисната, фундаменталната) икономическа теория* по смисъла на фиг. 1. Оставям открит въпроса дали тези знания, подредени в теория, ще се конфронтират със сега доминиращата неокласика или ще се интегрират с нея, ще бъдат паралелно развиващи се спрямо неокласиката или ще я заменят? Все пак може да се има предвид, че въпреки всичките си неясноти, несъгласуваност и противоречивост, онова, което днес носи етикета политическа икономия, е *реакция на несъгласие с неокласическия икономикс*.

Второ, и това е най-важното, необходима ни е *теория, която да е адекватна, вярна, достоверна спрямо икономическата реалност*. Нещо, което не може да се каже за доминиращата понастоящем неокласика. През последните двадесет години тя, и според мен с основание, непрекъснато е критикувана заради неадекватността си спрямо реалностите. Критиката се засили във връзка с кризата от 2008-2009 година.⁴⁰ *Достоверността е фундаментално изискване към икономическата, а и към всяка друга теория.*

³⁸ Такава дискусия не би била лишена от смисъл. Всяка теория има свое начало и развитие. Стои въпросът: коя е теорията, кои са опознавателните и същностните ѝ (охарактеризиращите я) признаци, има ли връзка между характеристиките на теорията и наименованието ѝ, големите промени в нея, съпътствувани ли са и от промени в наименованието и ако да – има ли връзка между естеството на промените в теорията и промените в наименованието. Погледнато исторически, в продължение на един век “политическа икономия” е наименование на класическата икономическа теория. Теорията за публичния избор продължение ли е на класическата икономическа теория, за да носи името “нова” политическа икономия? А ако не е, как да се гледа на означаваните или самоозначаващи се с чужди имена?

³⁹ *Илюстрация*. Искаме да си построим къща. Един възможен подход е да направим избор измежду типови проекти. Друг подход – правим задание за къщата като имаме предвид за какво ще я ползваме (за основно жилище или за вила, ако е за вила – целогодишно ползване или само за летния сезон), къде ще се строи – във вилна зона, в малко населено място или в центъра на голям град, колко етажа да има, какъв архитектурен стил предпочитаме и т.н. Когато си подготвим заданието се обръщаме към типовите проекти. Някой от тях може да се окаже подходящ във вида, в който е, или след доработване, или да се наложи разработване на изцяло нов проект. (За политическата икономия нямам предвид разработването на изцяло нова теория.)

⁴⁰ За българската критика вж. [114а].

Трето, има големи различия в предмета на съвременните направления в теорията, т.е. в онова, което те наблюдават, описват и обясняват. Неокласиката се е насочила към функционирането на икономиката, към постигане и поддържане на равновесие; институционализмът – към институциите, връзката им с икономиката и въздействието им върху нея; кейнсианството – към ограничените според него (и според мен) възможности на съвременната пазарна икономика за саморегулация и към ролята на държавата в икономиката; теориите за публичния и за социалния избор – към процеси, които в значителна степен са дори извън икономиката. Казано по друг начин, по отношение предмета в цялост на общата (базисната, фундаменталната) теория те са един вид “частни теории”, в смисъл, че обхващат отделни части, подсистеми, процеси или характеристики на икономиката. Тук възникват два въпроса: първият – доколко неокласиката, частна теория в споменатия смисъл, може да бъде и *обща теория* за икономиката; вторият – ако погледнем предмета в цялост, какво би следвало да присъствува в него и в теорията *в качеството ѝ на обща теория*? *Илюстрация*: да си представим една обща теория за автомобила. Дефиниран по основната си функция и предназначението си автомобилът е средство за предвижване. Има няколко подсистеми – двигател, електросистема, трансмисия, ходова част, спирачна система и други – и поредица от функционални характеристики: разход на гориво, ускоряване за единица време, устойчивост на пътя, комфорт и т.н. Би ли могла теория за *някоя от подсистемите и/или функционалните характеристики*, например за управление, спирачна система и устойчивост на пътя (изключително важни подсистеми и характеристики!) да бъде *обща теория* за автомобила? Не изглежда логично. Откъде да се започне? Един възможен подход – от главната подсистема, основните процеси и основната функция. Главната подсистема е двигателят, а основният процес (има се предвид двигател с вътрешно горене) – превръщане на енергия: в цилиндрите постъпва гориво, при определени условия (компресия, възпламеняване в точно определен момент) и посредством съответни механизми (бутала, “мотовилки”, колян вал) енергията, съдържаща се в горивото, се превръща в механична енергия, която чрез други механизми (трансмисия) се предава на двигателните колела и се превръща в теглителна сила – автомобилът се движи. Теорията на автомобила би следвало да включва или дори да започва с двигателя и превръщането на енергия. Трудно е да си представим обща теория, учебник за висшето или средното техническо образование или дори практическо ръководство по автомобили, което да не включва двигателя и превръщането на енергията.

Да се върнем към икономиката. Защо я има, какви са предназначението ѝ и основната ѝ функция? Икономика има там, където има общество. (Стопанството на Робинзон и Петкан не е икономика.) Общество има там, където има хора. За да има хора, за тяхното физиологическо съществуване, е необходима съответна природна среда – въздух с определен състав, вода, светлина, топлина.⁴¹ В праисторически времена това е било достатъчно – тогавашните хора се приютявали в пещери или в други естествени заслони, хранели са се с корени и плодове на диворастващи растения и дървета, убивали са диви животни. После започва дългата стопанска еволюция, за да се стигне до съвременните икономики. Всичко с което разполагаме днес извън природните дадености – храна, облекло, жилища, отопление, уреди, инструменти, машини, съоръжения, инфраструктура, производствени и административни сгради, автомобили, плавателни съдове, самолети и т.н. – е създадено (произведено е) в икономиката.

Изразено с езика на теорията: икономиката създава благата, създава икономически производимите условия за живот на хората и на обществото. Това е основната ѝ функция. Затова я има. От тук – създаването на благата (производството) би следвало да заема

⁴¹ Връзката на икономиката и обществото с природата е условие за съществуването им – ако нямаше съответната природна среда, нямаше да има хора, общество и икономика. Не е в сила обратната зависимост – хората, обществото и икономиката не могат без природата, но природата може без тях.

централно място или едно от централните места в общата икономическа теория, съответно – в предмета ѝ. Друг основен въпрос в цялата история на човешкото общество, по който са се водили спорове, имало е въстания, революции, а и днес също е изключително актуален, е разпределението на богатата. Трети въпрос – не само създаване, а и увеличение, нарастване на богатата. Четвърти въпрос – функционирането на икономиката, създаваща и увеличаваща богатата.⁴²

19.2. Така достигаме до едно възможно “задание” към теорията. Необходима ни е:

- теория, а не просто знания за икономиката;
- теория, която да е вярна, съотнесена към икономическите реалности;
- която да е насочена не към отделни подсистеми, процеси или характеристики на икономиката, а да обхваща нейни основни, същностно определящи я подсистеми, процеси, характеристики и в това си качество да може да служи като *обща* (базисна, фундаментална) теория. Измежду основните, същностно определящите икономиката подсистеми и процеси са: създаването на богатата, тяхното разпределение, увеличаването им (в съвременна терминология – икономическият растеж), функционирането на икономиката.

II.1.2. Съвременна политическа икономия, продължение на класическата традиция

20. Всичко, изложено до тук в доклада, ни насочва към направлението “класическа традиция” – група “д” в класификацията от подраздел I.1.2.4.

То, както е записано в класификацията, вижда политическата икономия, и нейното развитие като “продължение на класическата традиция, с отчитане на промените в съвременния свят – промени в икономическите и в неикономическите реалности и в научните икономически и неикономически знания.”

В различни свои модификации, понякога с друга терминология, въпросът за продължаване на класическата традиция е поставян нееднократно в литературата [31, с. 79; 50, с. 128-129; 54, с. 91; 73, с. 37; 76, с. 438; 97, с. 40, 43]. В [74, с. 146-147] при по-друг поглед към многообразието зад наименованието политическа икономия и по-друга терминология намираме обобщение за характерни черти на политическата икономия, възприемана или самовъзприемаща се като нещо различно от икономикса и негова алтернатива. Тя:

“1) Разглежда икономиката като част от обществото, а днес като част от природата и обществото. Подчертава характера на икономическата теория като “социална наука”. Отчита ролята на широка гама извънекономически фактори ... Подходът е интердисциплинарен ...

2) Разглежда икономиката в нейното постоянно развитие и изменение ... Методът може да се ... [обозначи] като исторически, еволюционен или диалектически ...

3) Анализът е контекстуален – за разлика от икономикса, чийто анализ е извънконтекстуален, имащ претенции да дава отговор на икономическите въпроси извън времето и мястото.

4) Не приема делението на теорията на нормативна и позитивна. Смята, че не е възможно, ... а и не е необходимо, ... да се извадят ценностната система и моралът от икономическия анализ ...

5) Изразява ясна привързаност и стремеж към приемственост на традициите на старата политическа икономия, на класическата школа по-конкретно (Смит, Рикардо, Маркс), традиции които господстващата днес икономическа теория е загърбила ...

6) Отнася се критично ... към господстващата днес икономическа теория ...

⁴² С гениална прозорливост класиците са напипали тези въпроси и са ги извели на преден план в икономическата теория.

7) Ангажира се с решаването на нерешените социални проблеми, с политиката, има активно отношение към света, в който живеем.”

Тази обобщена характеристика може да се отнесе и към политическата икономия, продължение на класическата традиция; вж. също [44, с. 24-25].

21. Особено интересна е позицията на автора на “Некомунистическия манифест” Уолт Ростоу.⁴³ В една от следващите му книги⁴⁴ има посвещение: “На икономистите от следващото поколение: с надеждата, че без да пренебрегват модерните инструменти на анализ, ще успеят да прехвърлят мост над пропастта от 1870 г.⁴⁵ и да възстановят връзката с хуманната, всеобхватна и принципна традиция на класическата политическа икономия.” Коментирайки посвещението Ростоу казва: “Икономическата теория на XVIII в. си постави голямата цел – да даде нерелигиозен отговор на въпроса “Какво означава добър живот за хората?” Д. Юм и А. Смит смятаха, че ако икономическите условия за живот на хората са добри, това създава предпоставки за социален прогрес и просперитет. Но от 1870 г.⁴⁶ настъпи промяна. Икономистите спряха да мислят като политикономисти. Разви се икономическа теория в тесен смисъл. Съвременната икономическа теория⁴⁷ представлява една твърде опростена и стеснена наука в сравнение с първоначалната идея на класиците на политическата икономия. Моето пожелание [към икономистите от следващото поколение] е да се възроди старата традиция.” [72, с. 121-122].

II.1.3. Обект, предмет и методология на политическата икономия, продължение на класическата традиция

22. В доклада:

- обектът се разбира като нещо, което го има в реалността. В този смисъл той не се дефинира, а се указва;
- предмет е онова от обекта–реалност, което се наблюдава и изследва. Той се очертава, дефинира се от изследователя, съответно от теорията. Изследователят, съответно теорията избира *какво* да се изучава (предмет) и *как* да се изучава (методология, методи).

Обектът и предметът, от една страна, и методологията – от друга, взаимно си влияят. В общия случай методологията и методите се подбират според обекта и предмета. И това според мен е и трябва да бъде водещият принцип. Но в историята на икономическата теория и конкретни изследвания има също така много примери, когато обектът и особено предметът се подбират или се “нагласят” според методологията и методите; показателен пример е неокласическият икономикс – при очертаване на съставките на предмета му негласно стои условието те да се поддават на формализация и математизация.

22.1. Като обект на политическата икономия, продължение на класическата традиция, се има предвид икономиката, вкл. връзките и взаимоотношенията ѝ с обществената и природната ѝ среда.

⁴³ Изложението за Ростоу, водеща фигура в теорията за растежа, е по [72, с. 118, 121-122]. Имам предвид книгата му “Стадии на икономическия растеж (Некомунистически манифест)”, публикувана през 1969 г. и преведена на всички основни и на много други езици, в т.ч. и на български (българското издание е от 1993 г. – Делфин Прес, Бургас).

⁴⁴ “Теоретици на икономическия растеж от Д. Юм до съвременността” (Rostow, W. *Theorists of Economic Growth from David Hume to the Present ...*, 1990) – по [72, с. 121].

^{45,46} В историята на икономическата мисъл 1870 г. е приета за начало на “маржиналната революция” – вж. също [109, с. 117; 117, с. 16]. През 1871 – 1874 г. излизат основни трудове на Джейвънс, Менгер и Валрас, оказали влияние за развитието и налагането на маржинализма.

⁴⁷ Коментарът е от 1996 г. Казаното се отнася за икономикса и с още по-голяма сила е валидно днес, двадесет години по-късно.

22.2. В дългата история на политическата икономия и понастоящем широко е разпространено разбирането, че икономическите отношения (в марксизма – производствените отношения) са нейния предмет. Винаги съм имал резерви към определянето на предмета (само или преди всичко) като “отношения”. Важна съставна част на теорията, още при Смит, е например нарастването на богатството, в съвременна терминология – икономическият растеж; той трудно може да се възприеме и да се обясни като “отношение”. Също така не са “отношения” *създаването* на богатата, механизмът на ценообразуване – особено ако има монополистично доминиране при образуването на цените или например функционирането на икономиката.

В цялата история и в настоящето на икономическата теория предметът се дава твърде общо. Той, както е и при обекта, по-скоро се указва, отколкото да се дефинира с посочване на обхвата и съставките му.⁴⁸ В този дух на общо указване – в доклада се приема, че предмет на политическата икономия, продължение на класическата традиция, е създаването (производството), разпределението, размяната и потреблението на богатата и отношенията между хората (групите, обществените слоеве) в производството, разпределението, размяната и потреблението. (Вж. също раздел III/т. 32.3, където е предложена по-детайлна интерпретация за обхвата и състава на предмета.)

22.3. По-нататък в този подраздел съм представил в резюме вижданията си по шест въпроса от методологията, които според мен могат да се имат предвид във връзка с методологията на политическата икономия, продължение на класическата традиция.

Философският фундамент. Икономическата теория и нейната методология се опират на философски знания. Смит, Маркс, Маршал, Хайек бяха не само икономисти-теоретици, но и философи и ако се проследи хронологично професионалният им път – те първо са били философи и след това икономисти. За да се създадат, поддържат и развиват икономическа теория и методология е необходимо философско начало. За политическата икономия и нейната методология в частност са ни необходими:

- философия на икономиката;
 - философия на науката/теорията за икономиката⁴⁹, вкл. логика.
- Необходима ни е философия, която:
- признава, че битието съществува във и независимо от съзнанието (материализъм). За реалния свят могат да се създават мисловни конструкции, но самият той е такъв, какъвто е и не е мисловна конструкция;
 - приема, че светът – в т.ч. икономиката – съществува във времето, а то е непрекъснато и еднопосочно движение (диалектика, еволюционност). Реалното време не може да се спре или да се върне назад. Мисловно това може да се направи;
 - се интересува от истинността (достоверността) на знанието и я дефинира в релацията “знание – реалност”;
 - като логика помага за създаването на теорията и за нейната подреденост и непротиворечивост;
 - допуска въздействия върху реалността с оглед тя да бъде променена.

Достоверност. В работен порядък ще използвам термините “логическа” и “познавателна” достоверност. Под логическа достоверност имам предвид вътрешния строеж на теорията, непротиворечивостта и съгласуваността между отделните ѝ съставки и между тях и началните ѝ предпоставки. “Познавателна” в настоящия контекст е адекватността, достоверността, истинността на теорията спрямо реалността. Логическата

⁴⁸ Предметът се променя в зависимост и от това, коя от “многото политически икономии” имаме пред вид.

⁴⁹ Вж. също [98]. (В [98] под “икономика” се има предвид науката/теорията за икономиката и от този ъгъл се разглеждат въпроси и на философския поглед към икономиката–реалност.)

достоверност е отношение между знания, познавателната е отношение между знания и отразяваната, описваната, обясняваната от тях реалност.

В неокласическия икономикс се проявява склонност познавателната достоверност да се подменя от логическата. Ако между двете възникне колизия, приоритет има логическата достоверност.

В политическата икономия на първо място трябва да стои познавателната достоверност.

Логическата достоверност е предпоставка за познавателна достоверност. Но ако една теория е логически достоверна, от това още не следва, че тя (със сигурност) е и познавателно достоверна; подобен казус имаме при неокласическата теория.

Словесно изразявана и формализирана теория. Словесно изразяваната съвременна икономическа теория и в частност политическата икономия не е добре с яснотата в нея, с вътрешната си съгласуваност и непротиворечивост, т.е. с логическата си достоверност, вкл. в рамките на отделно взето направление.⁵⁰ Така е още при Смит, след него и досега. Един от пътищата за смекчаване на този проблем е формализация на теорията; логическа формализация плюс умерено използване на, по възможност, не особено сложни математически средства⁵¹ като, ще подчертая изрично, на първо място се поставя познавателната достоверност, т.е. достоверността на теорията спрямо реалността.

Икономика – общество – природа. Икономиката съществува и функционира в обществена и природна среда. В реалността връзката на икономиката с обществото и природата е неизбежна и неотстранима. В познанието, чрез мисловна абстракция, тази връзка условно може да бъде елиминирана. Но след анализа полученото при тази абстракция знание трябва да се отнесе към реалността, където връзката съществува, и да се провери доколко полученото знание е адекватно спрямо реалността – вж. [112, с. 177-178, 183].

В политическата икономия:

- би следвало да се има предвид, че икономиката съществува в обществена и природна среда и да се отчитат взаимодействията ѝ със средата;
- абстракциите са допустими като съставка на методологията и дори са необходими и неизбежни, но получените знания трябва да се съотнасят и оценяват за достоверност не само спрямо мисловно абстрахираната конструкция, а и спрямо реалната икономика с нейните реални взаимоотношения с обществената и природната среда.

От знанията към обекта и предмета – гносеологичен/епистемологичен подход или от обекта и предмета към знанията – онтологичен подход? Връзката “обект/предмет – познание” е двупосочна. Коя от двете посоки да бъде водеща?

В историята на икономическата наука има не един пример, когато посоката е била от знанията към реалността и са постигнати значими резултати.^{52,53}

⁵⁰ И в това отношение, трябва да признаем, критиките на ортодоксалната срещу неортодоксалната теория не са лишени от основания.

⁵¹ Има се предвид несложна математика, защото по принцип, колкото математическият апарат е по-сложен, толкова изразяването от него е съдържателно по-неопределено и е по-далеч от реалността.

⁵² Две илюстрации:

- (1) През първата половина на 30-те години В. Леонтиев описва редовете в I и II квадрант и колоните в I и III квадрант на инпут-аутпут таблицата (междуетрасловия баланс) със системи линейни уравнения, в които броят на неизвестните е равен на броя на уравненията. При решаване на такава система като междинен резултат се изчислява обратна матрица от вида $(E - A)^{-1}$, където E е единична матрица, A – матрица на преките производствени разходи. Оказва се, че елементите на $(E - A)^{-1}$, известни по-късно като коефициенти на пълни разходи, могат – при предпоставките на инпут-аутпут модела – да се отнесат към икономическата реалност и имат изключително големи познавателни възможности.
- (2) През 60-те и 70-те години в бившия Съветски съюз се създаде и бързо се разви Теорията за оптимално функциониране на социалистическата икономика (ТОФСИ) с основна идея – народностопанска ефективност, т.е. ефективност, интерпретирана и оценявана не от позициите на отделно производство, предприятие, отрасъл или регион, а от позициите и за рамките на цялата национална икономика. При

Въпреки примерите на успешно движение от знанията към обекта, трябва да имаме предвид, че в историята и в настоящето не икономическата наука обичайната посока на движение е от обекта към знанията. Когато в академичното пространство се залага, извършва или отчита едно изследване, първият въпрос е *какво* се изследва, т.е. кои са обектът и предметът на изследването. Трудно може да се разработи и да се защити дисертация, която не знае какво изследва. Независимо дали ще се съблюдава стандартът (или може би шаблонът) “обект – предмет – цел” или ще е изказано по друг начин, всяко изследване трябва да е наясно с обекта и предмета си. В хода на изследването предметът може да се променя, но не знаем ли какво изследваме, малко е вероятно да стигнем до добри резултати.

Аналогично е положението и в общата теория. От меркантилистите, през физиократите, Смит и досега теорията винаги се е стремяла да изясни предмета си. Той е един при Монкретиен и Колбер, друг при Кене, при Смит е сходен, но по-широк, отколкото при Кене, разширява се още при Рикардо (имам предвид разпределението) и Дж. Ст. Мил (който се насочва и към социалната сфера); в този ред можем да продължим до наши дни. Теория, която не е наясно с предмета си, е обречена на лутане и неуспех; това се знаело и се потвърждава в дългата история на икономическите теории.

Отнесено към съвременната политическа икономия моето виждане по въпроса е: водещ трябва да е онтологичният подход; определят се обектът и предметът; търси се методология – подход и методи, подходящи за зададените обект и предмет (и цел) на изследването; ползват се налични и се разработват нови знания съобразно предмета и методологията.

Позитивна и нормативна теория. Позитивно, в обичайната употреба на термина, е знание, което описва и обяснява света “такъв, какъвто е”, без привнасяне на оценъчни нюанси, произтичащи от ценностна ориентация, нагласи, виждания, интереси и т.н. В нормативното знание има такива нюанси. Неокласическият ортодокс твърди, че е позитивна теория и обявява неортодоксалното теоретично икономическо знание за нормативно. Неортодоксалните направления от своя страна считат, че нормативизъм има във всяка теория от сферата на обществените науки, че той е неотстраним от социалните теории, а в неокласическия неолиберализъм в частност има нормативизъм в степен, която го превръща в теория, обслужваща интереси, т.е. в идеология.

В настоящия доклад:

- счита се, че по принцип разграничението между позитивно и нормативно знание има смисъл, но границата между тях е условна. Нормативното знание, ако е достоверно, е и позитивно; в социалното, в т.ч. в икономическото знание, обявявано за позитивно, неизбежно има нормативизъм;
- въвежда се разграничение между нормативизъм в теория, *описваща* и обясняваща света, и в теория, *предписваща* какъв да бъде светът. Неотчитането на това разграничение може да доведе до смесване на описание с предписание.⁵⁴

решаването в ТОФСИ на “обратни” оптимизационни задачи се изчисляват т.н. “обективно обусловени оценки”, които получиха съдържателна интерпретация като оптимални цени. Имаше частични експерименти, не се стигна до практически приложения, но “обективните оптимални цени” бяха един интересен резултат, получен при изследвания, движещи се от познанието към реалността.

⁵³ Случаи, при които е получено знание, за което след това се търси съотнасяне с реалността, не са рядкост при разработване на иконометрични и други методи и модели: създава се метод или модел и след това се търси сферата на приложението му и съдържателна интерпретация на получаваните с него резултати.

⁵⁴ *Илюстрация.* Капитализмът на XX и XXI век се самоидентифицира като демократичен и хуманен. Но в ортодоксалната теория хомо икономикус е твърде далеч от хуманизма: той е егоист, който преследва собствения си интерес, не е много склонен да помогне на ближния (както предписват светската и християнската етика) и по-скоро е готов да му навреди, ако “ползите от това ще са по-големи от разходите”. В неортодоксалната теория се обсъжда идеята за въвеждане на повече хуманност в икономическата теория. Интересна идея. Но ако хуманността я има в теорията, а я няма в реалността? Това ще приближи ли теорията до реалността или ще я отдалечи?

II.1.4. Класическа традиция и интердисциплинарност

23. Търсейки пътя, а дори и ако вече сме го намерили като “продължение на класическата традиция”, опираме до интердисциплинарността и съотнасянето интердисциплинарност – политическа икономия.

В англосаксонския свят, а в по-широк план – в англоезичното академично пространство, терминът политическа икономия се използва най-вече като наименование за интердисциплинарни изследвания (икономическа наука плюс политология⁵⁵ или плюс също социология, психология, право и други обществени науки) – група “е” в класификацията от подраздел I.1.2.4. Това е разпространено и в останалия свят, вкл. в България.⁵⁶

Могат да се водят много спорове по идентификацията на политическата икономия, но трябва да се отчете, че, *първо* – интердисциплинарността е реакция на несъгласие с неокласическия икономикс и, *второ* – засиленият интерес и впечатляващата ширина на фронта на политическата икономия⁵⁷ в началото на ХХІ век се дължат в немалка степен именно на интердисциплинарните изследвания.⁵⁸ В интердисциплинарното направление се обосновава тезата, че комбинираното използване на знания от различни науки повишава познавателните възможности на анализа; теза, която според мен, най-малкото в принципната си част, е убедителна, основателна⁵⁹ и се подкрепя от опита, натрупан в развитието на икономическия анализ.

Но интердисциплинарното направление има две особености, които са от значение при избора на пътя. Така както се разбира в англосаксонския, а и в останалия свят, в т.ч. и в България, то – вж. фиг. 5:

- е преди всичко приложен анализ – интердисциплинарно изследване на образованието, здравеопазването, културата, медиите, спорта, зелената икономика, данъците, енергетиката, корупцията, престъпността и т.н. (вж. [44; 96; 97], в доклада – вж. частта “много политически икономии” в подраздел I.1.1.);
- а в частта си, в която е икономическа теория, е по-скоро в икономикса, отколкото в политическата икономия извън икономикса. В българската литература това е забелязано още през 2007 г.⁶⁰

Или да вземем концепцията за хомо културалис [105]. Неведнъж съм мислил как би изглеждала теорията, ако на мястото на хомо икономикс поставим хомо културалис, в който освен всичко друго има и хуманност. Теорията ще започне да се променя от *описваща* и обясняваща реалния свят в теория, *предписваща* един по-добър свят.

В теорията, описваща и обясняваща реалния свят, по-възможно ми изглежда замяната на хомо икономикс с “новия икономически човек” [116, с. 106].

⁵⁵ Наименованието се извежда от “икономия = наука за икономиката”; “икономия + политическа наука = политическа икономия”.

⁵⁶ Едно от обясненията за което е влиянието на англоезичното академично пространство върху икономическата наука в света, вкл. в България.

⁵⁷ Когато в световната и в българската литература се говори за засиления интерес и за впечатляващата “ширина на фронта”, под политическа икономия се има предвид всичко, което носи това наименование.

⁵⁸ В българската литература по-обстоен преглед и обсъждане на интердисциплинарните изследвания, възприемани като политическа икономия, могат да се намерят в [44; 73, с. 32-34; 74, с. 145-146; 96; 97].

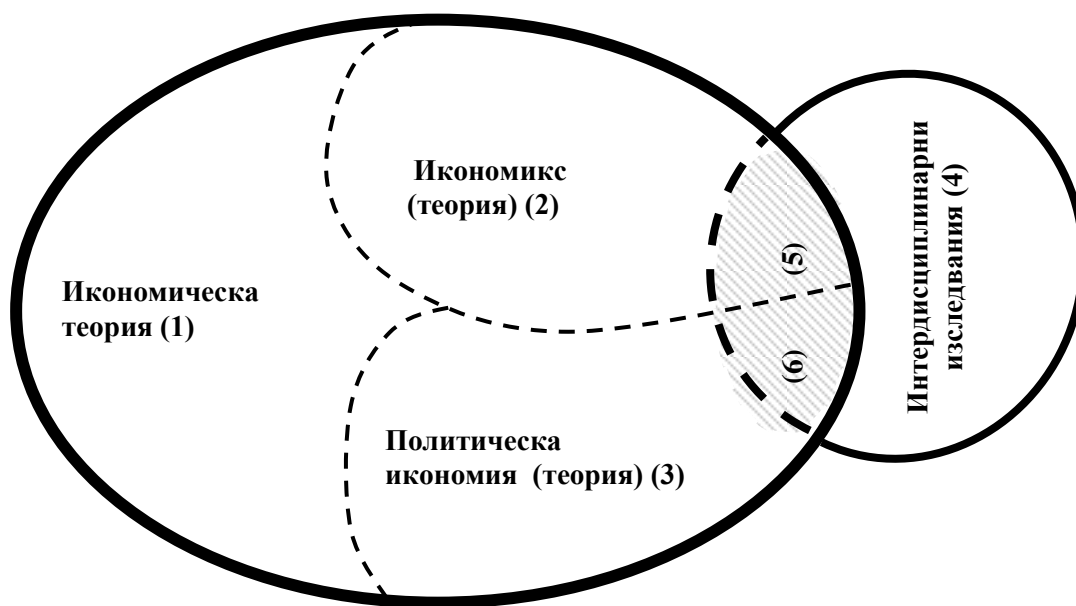
⁵⁹ Едно от основанията е, че, както се отбелязва по-горе, икономиката съществува и функционира в обществена и природна среда и ако отчитаме това обстоятелство, изследването по необходимост трябва да е интердисциплинарно.

⁶⁰ “Съвременните представи за политическа икономия ... варират в един широк диапазон ... : от неокласическия икономикс до радикалната политическа икономия ... [в т.ч.] третирането на политическата икономия като ново направление в икономикса, резултат от интеграцията на икономическа и политическа наука.

Ако икономиксът ... търси ... развитието на нови теоретични области по пътя на интеграция с политиката и правото (на базата на собствената си методология), то хетеродоксалните школи виждат пътя ... чрез възвръщането на класическата традиция, чрез възвръщане преди всичко към начина, по който класиците дефинираха предмета и метода на науката.” [73, с. 37; курсивът е мой – В.Т.]; вж. също с. 32 на цитирания

Ето защо въпреки всичките си положителни качества интердисциплинарното направление не би могло да е пътят за политическата икономия. То води не към общата (базисната, фундаменталната) теория, а извън нея и доколкото би ни довело до теория, тя ще бъде по-скоро в рамките на икономикса, а не извън него. Това се разминава с основната идея и очакван резултат от развитието на съвременната политическа икономия: да ни даде друг теоретичен поглед за икономиката, различен от този на неокласическия икономикс.

24. Интердисциплинарността успешно се интегрира в политическата икономия, продължение на класическата традиция. Икономиката, както вече се каза и ще продължи да го повтарям до края на доклада, съществува и функционира в реална обществена и природна среда; тя е потопена, вписана, вградена в средата. Изследването на икономиката, разбираемо по този начин, е интердисциплинарно изследване. Но, да уточня още веднъж: става дума не за приложни изследвания на спорта, медиите, корупцията и т.н.⁶¹ и не за интердисциплинарност, търсеща предмета си, а за избран и дефиниран предмет на политическата икономия (онтологично начало) и за интердисциплинарност при изследване на зададения предмет. Водещо е онтологичното начало; на определен етап (когато, където и доколкото е необходимо) се включва интердисциплинарността. Що се отнася до приложните интердисциплинарни изследвания, те също могат да имат своето място в развиването на обща теория, продължение на класическата традиция, различна от неокласическия икономикс и даваща друг поглед към икономиката, но не и да я заменят.

Фигура 5. Икономическа теория – икономикс – политическа икономия – интердисциплинарни изследвания

Пояснения:

- 2, 3, 5 и 6 са в рамките на 1;
- 5 е пресечно поле на 2 и 4;
- 6 е пресечно поле на 3 и 4;
- прекъснатостта на линиите символизира условността на границите.

източник, където интердисциплинарните изследвания се интерпретират “в контекста на разширяващия се обхват на неокласическия икономикс”.

⁶¹ Които сами по себе си може да са смислени, интересни, полезни и с висока обществена значимост.

II.2. Прогноза

25. Имам предвид пасивна прогноза, т.е. *предположения* за това какво може да се случи с развитието на политическата икономика в България в средносрочна и в по-далечна перспектива, а не *предложения* какво да се случи. Дадени са три прогнозни варианта, придружени с кратък коментар. Предложения съм направил в последния раздел на доклада.

Първи вариант – песимистичен. В България се пресъздава онова, което се случва по света и в частност в англосаксонския свят. Пресъздаването означава: продължаваща безразборна употреба на наименованието политическа икономика; следване на многобройните направления и поднаправления, школи и теории; възпроизвеждане и може би увеличаване на съществуващите понастоящем неясноти и противоречия от най-различно естество; доминиране на представата, че политическа икономика е всяко интердисциплинарно изследване и извеждане на така развиваната политическа икономика извън икономическата теория; разпръскване на националния интелектуален потенциал в полето политическа икономика на твърде широк фронт, което затруднява постигането на по-значими резултати.

Дано да греша, но ми се струва, че от няколко години ние вече сме в този вариант.

Притеснителни, поне за мен, са:

- склонността за идентификация според наименованието – политическа икономика било всичко, на което някой е поставил или което си е самопоставило това наименование⁶²;
- лекотата, с която новопоявили се през последните десетилетия претенциозни теоретични конструкции с непотвърдена познавателна стойност се възприемат като “съвременна” и “модерна” политическа икономика. Не споделям възторга, с който в някои български публикации се посреща т.нар. “нова” политическа икономика. Дали това е наистина новост в *политическата икономика* или е поредният случай на спорно използване на наименованието?

Втори вариант – по-малко песимистичен. Намалява произволната употреба на наименованието политическа икономика. Изживява се представата за политическа икономика в икономикса. Фронтът на изследванията се скъсява и уплътнява. Вероятни направления в него: интердисциплинарни изследвания, класическа традиция, други направления от хетеродоксалните теории.

При този вариант неяснотите и противоречията намаляват. Уплътняването на фронта на изследванията създава предпоставки за постигане на по-значими резултати. Не мисля, че е перспективно насочване на усилията към всичко в хетеродоксалната област; някои от направленията в нея са приложна наука, други ми изглеждат малко странни; понастоящем дори не са много ясни границите на хетеродоксалната област. Възникват въпросителни по интердисциплинарните изследвания: не е все едно дали усилията ще се насочват към фундаментални въпроси на теорията, например – създаването и разпределението на богатата или към приложни изследвания за търговията с оръжие, хазарта, медиите, спорта и т.н.

Трети вариант – оптимистичен. В допълнение към втория вариант: при запазен и поддържан плурализъм във вижданията усилията се насочват предимно в изследвания, които водят към общата (базисната, фундаменталната) теория; към теория, която ни дава поглед към икономиката – относително по-цялостен и различен от това, което ни предлага икономиксът. Като водещо се налага направлението продължение на класическата традиция.

В предложенията от последния раздел на доклада се има предвид този вариант на развитие на политическата икономика в България.

⁶² Ако наречем масата стол, с това тя става ли стол или продължава да си е маса (въпреки че на нея може и да се сядат)?

II.3. Институционални условия

26. Независимо как се наричат, катедрите по икономическа теория в трите икономически университета в страната са в полето на икономикса. Професионалната дейност на академичния им състав, най-малкото като служебно задължение, е икономикс. Хората в тях, които проявяват интерес към политическата икономия, се занимават с нея извън пряката си служебна ангажираност, доколкото могат да отделят сили и време за това. Аналогична е ситуацията и с академичния състав в стопанските факултети извън икономическите университети; също (в и извън икономическите университети) при хората от катедри по политология, социология и други, проявяващи интерес към политическата икономия. В БАН и в други научни организации, няма структури не само по политическа икономия, а и изобщо по икономическа теория, т.е. и там тези, които проявяват интерес към политическата икономия, са в аналогична ситуация. От всичко това следва, че потенциалът, който се отделя и може да се отдели за полето политическа икономия е относително ограничен – работа наред с и покрай основните служебни задължения.

Освен че работата в полето политическа икономия се извършва наред с преките служебни задължения и извън тях, тя като правило е неплатена. Човек би могъл да използва капацитета си, оставащ извън пряката му служебна ангажираност, за други, платени дейности. Отказвайки се от тях той косвено си плаща, за да може да работи в полето политическа икономия.

На национално и европейски равнище икономическата теория не е приоритет. За финансиране би могло да се разчита предимно в рамките на подчертано скромните бюджети за научно-изследователска дейност на университети, факултети и научни организации. Дори и да се работи без заплащане, необходимо е финансиране за техника, консумативи, литература и научно-организационни дейности. Разходите по едно участие в двудневна конференция могат да достигнат до половината от едномесечна асистентска заплата. Има случаи, в които тези разходи се поемат от участниците в съответните мероприятия.

27. Трудно се поддържат контактите в рамките на общността “проявяващи интерес към политическата икономия”. Засега общността е нещо като неформален и организационно несъществуващ клуб по интереси. Прибързано обявяване на дружество или асоциация на политикономистите в страната може да донесе повече вреди, отколкото ползи; ако затова няма съответните административно-организационни и финансови ресурси, подобно начинание няма да успее, както се е случвало неведнъж в различни области на икономическата наука и извън нея. Неуспехът ще има последствия.

28. Преди шест години в най-големия икономически университет в страната беше създадена катедра Политическа икономия, откри се специалност. Това беше голяма крачка напред. Но веднага възникна въпросът: какво е съвременна политическа икономия, какво да се преподава и изследва? Катедрата пое по пътя “интердисциплинарни изследвания” – група “е” в класификацията от подраздел I.1.2.4. По-горе (фиг. 5) видяхме къде води този път.

Мястото за водеща академична институция в полето политическа икономия или най-малкото – в полето политическа икономия, продължение на класическата традиция, остава незаето.

Възможно е също, и е за предпочитане, в страната да има повече от една академични институции по политическа икономия, които да са водещи.

29. Какво ще се случи в близка и в по-далечна перспектива зависи много от институционалните условия, в които ще се развива политическата икономия в страната.

II.4. Политическа икономия във висшето образование

30. Политическата икономия във висшето образование е предмет на секционните заседания и е извън обсега на доклада. Тук се докосваме само до отправния въпрос: има ли място за политическа икономия в българските икономически университети и факултети.⁶³

Икономиксът владее тотално висшето икономическо образование в страната. Той е икономическата теория, която се преподава във всички висши учебни заведения. Същевременно е силно оспорван⁶⁴: по приблизителни оценки през последните 25 години в света, само на английски език, са публикувани (в първо издание) около 15 000 книги⁶⁵ в заглавията на които стоят думите “политическа икономия” – в такива издания като правило се изразява несъгласие с неокласическия икономикс. Към това могат да се добавят: студии и статии⁶⁶ на английски и книги, студии и статии на други езици с “политическа икономия” в заглавията. Също – книги, студии и статии на различни езици, вкл. английски, несъдържащи в заглавията си “политическа икономия”, в които има несъгласие или по-сериозни критики спрямо икономикса. В световен мащаб сме изправени пред огромна лавина от няколко десетки хиляди публикации! Само в България, на език, който не се ползва извън страната, в периода от 2000 г. досега, публикациите по политическа икономия и критика на икономикса (вкл. докладите, представени на настоящата конференция) са над сто.

Критиките и неудовлетвореността от икономикса се засилиха особено след световната криза от 2008 – 2009 г. Става все по-ясно, че неокласическият икономикс:

- не е обща, а е по-скоро частна теория, в смисъл, че е със силно стеснен предмет, който не включва – или просто заобикаля – фундаментални въпроси като създаването и източника на богатата, разпределението им, собствеността;
- е аксиоматично построена теория, която във вътрешния си строеж е логически издържана, но отнесена към реалностите, които трябва да обясни, е с ограничени познавателни възможности.

Авторитетното британско списание *The Economist* се произнесе, че обучението по макроикономикс в американските и британските университети през последните 30 години е било “губене на време”; Пол Кругман заяви, че през този период по-голямата част от макроикономикса е бил “в най-добрия случай зрелищно безполезен, а в най-лошия – направо вреден” – по [97, с. 42 (където има препратки и към оригиналния източник)].

Въпросът е: при тези обстоятелства дали като икономическа теория да се преподава само неокласически икономикс или да се преподава и теория, която да дава друг поглед към икономиката, различен от неокласическия? Моят отговор – необходима е и друга теория и това (може) да бъде политическата икономия.

31. Ако политическата икономия започне да се преподава във висшето образование, освен всички други положителни резултати, това ще подобри и институционалните условия за развитието ѝ в страната.

III. ПРЕДЛОЖЕНИЯ (вместо заключение)

32. Тези предложения са насочени към професионалната общност⁶⁷, а някои от тях и към или предимно към академични институции, имащи отношение към развитието на политическата икономия в България.

⁶³ Въпросът е поставян многократно – в [14, с. 417-419; 39, с. 104; 42; 63, с. 305, 313, 314, 323; 64; 65; 70, с. 72-73, 84-93; 97, с. 57-58; 103, с. 8].

⁶⁴ Има се предвид неокласическия икономикс без новото кейнсианство.

⁶⁵ Без книгите, създадени преди този период (произведения на класици и др.) и преиздадени през него..

⁶⁶ В която и да е област студиите и статиите обикновено превишават на брой книгите.

⁶⁷ Професионалната академична общност на проявяващите интерес към политическата икономия.

В предложенията се има предвид политическа икономия, теория за националната икономика.

По избора на пътя

32.1. Предлага се професионалната общност да се консолидира около направлението продължение на класическата традиция (група “д” в класификацията от подраздел I.1.2.4.)^{68,69}. То включва в подхода си интердисциплинарността.

Политическата икономия, продължение на класическата традиция, е:

- икономическа теория
- в рамките на общата (базисната, фундаменталната) икономическа теория
- паралелна на икономикса и извън него
- с обект – националната икономика
- и предмет – създаването, разпределението, размяната и потреблението на благата и отношенията между хората (групите, обществените слоеве) в производството, разпределението, размяната и потреблението.

32.2. За отправни принципи в методологията могат да се приемат:

- философски материализъм – икономиката е реалност, съществуваща във и независимо от познанието за нея;
- онтологичен подход – върви се от обекта и предмета към подбор измежду съществуващите и към създаване и развиване на нови знания (за зададените обект и предмет), а не обратно, обектът и предметът да се нагласят според подбрани знания и тяхното развитие⁷⁰;
- истинност, достоверност на теорията, спрямо икономическата реалност;
- светът, в т.ч. икономиката, съществува във времето. Признаване на историзма в развитието на икономическата реалност. За познанието това означава еволюционност, диалектика;
- икономиката съществува, функционира и се развива в обществена и природна среда и се изследва, описва и обяснява в контекста на обществото, като негова съставна част/подсистема и в контекста на по-общата система природа – общество. Това означава отчитане на двупосочните връзки между икономиката и средата.⁷¹

32.3. Предложение за примерен обхват и състав на предмета на политическата икономия, продължение на класическата традиция:

- Икономиката като подсистема на системата общество и на по-общата система общество – природа. Обществена и природна среда.
- Устройство на националната икономика.
- Цели на икономиката – междинни и крайни цели. Съотношение между цели на обществото и цели на икономиката.
- Произход и източници на благата (на богатството по терминологията на Смит). Кой е източникът, създателят/кои са източниците, създателите на благата? Производството като подсистема на икономиката.
- Човекът и трудът в икономиката и в обществото.
- Капитал и инвестиции.

⁶⁸ Когато говоря за класическа традиция и за класиката като извор на съвременната политическа икономия, имам предвид Смит, Рикардо, Маркс, Кейнс.

⁶⁹ Консолидирането не изключва плурализъм.

⁷⁰ Нещо, което се случва с неокласическата теория при формализацията и математизацията ѝ през втората половина на XX век и понастоящем. Има го също и при интердисциплинарните изследвания.

⁷¹ Вж. също изложението за методологията в подраздел II.1.3.

- Собственост – лична и върху условията за производство^{72,73}.
- Разпределение. Кой създава богатата/богатството и при кого отиват те?
- Функциониране на икономиката. Пазар, пари, цени. Размяна и потребление.
- Нарастване на богатата/богатството – икономически растеж.
- Ефективност на микро- и на макрониво. Критерии за ефективност в икономика, работеща за обществото.
- Природни, институционални, вкл. политически, и социални фактори, условия, ограничения и въздействия върху икономиката. И, обратно, влияние на икономиката върху природата, институциите и социума. Държавата и икономиката.
- Външноикономически отношения на националната икономика. Особености в условията на европейска интеграция и на глобализация. Влияние на европейската и световната икономика и на глобализацията върху националната икономика.

За намаляване на безредието в терминологията и представите за съвременната политическа икономия

32.4. Предложение – да се избягва:

- говоренето за “политическа икономия в икономикса”;
- употребата на термините политическа икономия и икономикс като равностойни на икономическата теория изобщо. Така се предпазваме и от абсурдно звучащите “класически икономикс”, “марксистки икономикс”, “хетеродоксален икономикс”, “политическа икономия ≡ икономическа теория ≡ икономикс”;
- използване на наименованието като идентификационен признак (при такава идентификация политическа икономия е всичко, което се подвизава с това наименование)⁷⁴;

Академични институции в полето политическа икономия

32.5. В икономическите университети и извън тях има място за създаване на академични институции по политическа икономия – катедри (практически трудно реализуемо), секции в катедри, центрове⁷⁵. Имам предвид институции, които реално, а не само по наименованието си да са в полето политическа икономия. Те могат да са и с по-широк профил и с друго наименование, но реално да са ориентирани (и) към политическата икономия; може да се отиде към някакъв вариант на интеграция между икономически теории (история на икономическата мисъл, в т.ч. съвременни хетеродоксални теории) и политическа икономия. Идеята е да се създаде институционална база за развитието на теоретичните възгледи, различни от икономикса.

Аналогични институции биха могли да се създадат и в научни организации, например в БАН, но тук и по-нататък, във връзка и с преподаването на политическа икономия във висшето образование, имам предвид институции в университети и/или факултети.

Две пояснения. За следващите предложения се предполага, че: (а) в страната, в полето политическа икономия има академична институция, която в национален мащаб е водеща

⁷² Не могат да се разберат и смислено да се обяснят устройството на икономиката и разпределението, ако се изключи собствеността.

⁷³ Под условия за производство имам предвид по-широка трактовка от онова, което в марксизма е средства за производство.

⁷⁴ Това е най-често срещаната в литературата идентификация. Понякога се използва изразът “всичко, което носи етикета политическа икономия”. В допълнение към това – илюстрация: ако на пакет с извара има етикет “кашкавал”, да възприемаме ли извара като кашкавал?

⁷⁵ Има много подобни центрове в други полета на икономическата наука и икономическото висше образование. Те обикновено са без постоянен щатен академичен състав. Създаването и поддържането на такъв център може да се постигне със сравнително скромни финансови ресурси.

организационно, а евентуално и по същество в научната и в преподавателската работа. Тази институция остава неидентифицирана, приема се, че тя (ще) е в някой от икономическите университети или във факултет извън тях и условно е наименована “Катедра” – нарицателното име катедра е използвано като собствено за неидентифициран обект; (б) “Катедрата”, по-нататък ще се употребява без кавички, е поела по пътя, продължение на класическата традиция.

Други предложения

32.6. Въпреки значителното натрупване на публикации, които биват отнасяни или се самоотнасят към политическата икономия, прави впечатление, че в Европа и в света проучванията върху тази огромна литература, в която при това има силен разнобой, са сравнително скромни. За отбелязване е също, че в английско говорещия свят литературата на другите основни международни езици – немски, френски, руски – е почти или напълно непозната.

У нас е направено немалко по изучаването на вижданията за политическата икономия в света и е представено предимно в [36; 73; 74; 96]; първите три публикации обхващат периода до около 2005 г., последната – до 2010 г. и всички, с изключение донякъде на [96], са за английско говорещия свят.

Предложение:

- да се продължат проучванията за английско говорещия свят с акцент върху периода след 2005 г.;
- да се направят проучвания за немско, френско и рускоезичния свят .

Това може да се извърши със силите на водещата Катедра или с привличане и на други членове на професионалната академична общност. На основата на направените и на досега наличните проучвания се провежда подходящ форум (конференция, дискусия, семинар, кръгла маса).

Очаквани резултати:

- *първо*, ще се стигне до относително завършена картина за ситуацията с политическата икономия в света и за мястото в нея на онова, което се прави в България;
- *второ*, форумът и последващите публикации на български език ще допринесат за укрепване на позициите и престижа на Катедрата в страната;
- *трето*, в международни списания по политическа икономия – такива има много⁷⁶ – могат да се публикуват информация за форума и материали от него. Обхватът на проучванията ще е значителен и това ще бъде забелязано (ще е обхванат английско, немско, френско и рускоговорещият свят и едва ли някъде другаде по света са правени и ще се направят подобни широкообхватни проучвания). Катедрата ще съобщи на Европа и на света за себе си.

32.7. Настоящият доклад предлага виждане за пътя, по който да върви политическата икономия в България (продължение на класическата традиция), а в по-широк план – и предварителен вариант на платформа⁷⁷ за развитието на политическата икономия в страната.

Би следвало водещата Катедра да обяви платформата, върху която (ще) стои. Обявяването на платформа, която ще се възприема като водеща, не изключва плурализъм във вижданията в Катедрата и в страната, но без експлицитно обявени, логични, добре обосновани и адекватни на реалностите и на времето си водещи позиции ще има големи лутания. За българската политическа икономия те вече са започнали.

Катедрата би могла да обсъди вижданията си на подходящ форум.

⁷⁶ Вж. [73]; могат да се направят и допълнителни проучвания.

⁷⁷ Под платформа имам предвид основни виждания за пътя, за обекта, предмета и методологията, за източниците на теорията и позициите ѝ по значими въпроси като създаване и разпределение на богатата, функциониране на икономиката, собственост и др.

Очаквани резултати:

- ще се постигне напредък в разработването на платформата, върху която (ще) стои Катедрата и която ще се има предвид като водеща за страната;
- форумът и последващите го публикации на български език ще затвърдят престижа на Катедрата в страната и позициите ѝ на водещ център в областта на политическата икономика;
- в международни списания могат да се публикуват информация за форума, платформата и други материали от него. Така Катедрата отново ще съобщи на Европа и на света за себе си и за онова, което се прави в страната. Ще се предизвика международен интерес.

Ако има платформа, дори и тя да е само в работен вариант, но обсъдена и обявена, това ще подпомогне насочването и *самонасочването* на професионалната общност в страната и консолидирането на интелектуалния ѝ потенциал в изследователската и преподавателската работа.

32.8. Необходими са целенасочени изследвания върху теорията извън икономикса. Това, което знаем за тази обширна област, обозначавана обикновено като хетеродоксална или неортодоксална теория, не е малко, но не е достатъчно и не е добре подредено и съгласувано. В литературата има впечатляващи различия дори само в представите за външните граници на хетеродоксалната област, за направленията в нея и за вътрешните ѝ граници.

Необходимостта от по-задълбочени и по-подредени знания за хетеродоксалната област се обуславя, *първо*, от това, че продължението на класическата традиция е в хетеродокса и, *второ*, направлението класическа традиция ще черпи знания и от хетеродоксалните теории; те са един от съвременните му източници.

32.9. Съвременната политическа икономика, продължение на класическата традиция, е обширна област с много направления за изследователска и преподавателска работа. Всички позиции от примерния предмет в т. 32.3 на предложенията очертават такива направления. Към тях могат да се добавят:

- Философия на икономиката и философски основи на политическата икономика.
- Методология – основни принципи и подходи. Холизъм и системен подход, от една страна, и методологически индивидуализъм на неокласиката, от друга: взаимно изключване или съвместно използване при водеща роля на холизма и системния подход. Частнонаучни методи.
- Класическа (трудова) теория за стойността и маргинална теория за полезността. Как класическата теория за стойността се съотнася към съвременните икономически реалности? Трябва ли и може ли тя да се осъвремени, за да се отнесе към днешните реалности, и как? Взаимно изключване между класическата теория за стойността и теорията за пределната полезност или съвместно използване и синтез? Върху кой от тези варианти да се опре продължението на класическата традиция?
- Източникът на богатата – обяснение чрез класическата теория или чрез теорията за производствените фактори или чрез двете?
- Мястото на производството в икономиката. Обхват на икономиката и обхват на производството.
- Капитал – произход, същност, видове, нарастване. Съвременният финансов капитал.
- Класическата теория за стойността, маргиналистката теория за полезността и теорията за производствените фактори в обяснението на разпределението. Собственост и разпределение.
- Взаимоотношенията икономика – общество.

- Взаимоотношенията икономика – природна среда.⁷⁸

За всяко направление стои въпросът за сравнителен анализ политическа икономия – икономикс.

*

Тези предложения са подготвени с убеждението, че предвид на засиления интерес сред професионалната общност, постигнатото досега и поради стечение на обстоятелства е възможно да се постигнат резултати, които да оставят следа в българската – а може би и не само в българската – икономическа мисъл. Професионалната общност има потенциал за това.

Обстоятелствата, благоприятстващи развитието на политическата икономия в България и получаването на признание извън страната, според мен, са:

- доминиращата неокласическа теория показва признаци на познавателна недостатъчност. (Медицинският термин недостатъчност е твърде подходящ в случая.) Има *реална потребност* (и) от други теории, от друг теоретичен поглед към устройството, функционирането, състоянието и развитието на икономиката, към взаимоотношенията в нея, към взаимовръзките ѝ със заобикалящата я обществена и природна среда. Последната голяма световна финансово-икономическа криза отново постави на сериозни изпитания познавателните възможности на неокласиката;
- подобни оценки за доминиращата теория днес са широко разпространени по света. Налице е не просто реална, а *осъзната* реална потребност от теоретични знания извън доминиращата теория;
- в света днес има много списания, които проявяват интерес към материали по политическа икономия. Това означава повече възможности да се съобщи извън страната за онова, което се прави у нас, да се публикуват постигнатите резултати;
- на разположение са значими теоретични извори – имам предвид класическата традиция (Смит, Рикардо, Маркс, Кейнс) и направления в съвременната хетеродоксална теория – от които политическата икономия може да черпи знания, стига да е наясно с предмета и методологията си. Що се отнася до хетеродоксалните направления, в сравнение с повечето от тях е налице едно специфично предимство: сега сме в исторически период, когато доминиращата теория е подложена на интензивни преоценки и това може да ни помогне да се опазим от увлечения по нея. Показателен за подобен риск е институционализмът, който от критична алтернатива (Т. Веблен) се превърна в разклонение на неокласическия икономикс (новият институционализъм).

*

За да се постигнат оставащите следа резултати трябва да са налице четири предпоставки:

- *първо*, удачен избор на пътя, по който да върви политическата икономия в България;
- *второ*, институционални условия и преди всичко водеща академична институция (водещи академични институции) по политическа икономия;
- *трето*, подходящ професионален състав на водещата институция (на водещите институции);
- *четвърто*, консолидиране на академичния потенциал в страната, в центъра – водещата институция (водещите институции). В краткосрочна и средносрочна перспектива потенциалът е в хората, проявяващи понастоящем интерес към политическата икономия. Рецептата за дългосрочната перспектива е добре известна – млади хора, минаващи през докторантури. И тук отново възниква въпросът –

⁷⁸ Изброяването на направленията не е изчерпателно, а е само примерно и насочващо.

докторантури по *коя* политическа икономия? Ако са по “новата” политическа икономия или са икономически плюс политологически, социологически и т.н. анализи на съдебната система, престъпността, банковите фалити, здравеопазването, зеленчукопроизводството⁷⁹ и т.н., в перспектива това може да донесе повече вреди отколкото ползи за развитието в страната на политическата икономия, разбираана като икономическа теория.

Ако тези (минимални) предпоставки не са налице, ще продължи възпроизвеждането на съществуващите понастоящем в света безредие и обърканост. Ще има отделни сполучливи изследвания, но консолидиране на академичния потенциал и оставящи следа резултати вероятно няма да могат да се постигнат.

В теорията се напредва бавно и трудно. Но би могло (в средносрочен хоризонт):

- да се завършат проучванията върху многообразието на представите за политическата икономия в света и по избора на пътя за развитието на политическата икономия в България;
- да се обяви платформата на водещата в страната академична институция (на водещите академични институции) в полето политическа икономия;
- да се тръгне по избрания път и да се получат начални резултати, имащи значение не само за страната, а и извън нея;
- да се постигне напредък по въвеждането на политическата икономия във висшето икономическо образование;
- да се съобщи в Европа и на света онова, което се прави в страната.

За да се направи това, не са необходими никакви особени ресурси, в т.ч. финансиране извън обичайното за изследователската и преподавателската работа в университетите, факултетите и научните организации. Необходимо е: да се поеме по път, който води там, където искаме да отидем; в полето политическа икономия да има водеща академична институция (водещи академични институции); тя да е с подходящ състав (те да са с подходящ състав) и около нея (около тях) да се консолидира професионалната общност.

ЛИТЕРАТУРА*

1. Атанасов, Ат. Върху теорията на рационалния избор и нейната еволюция – в: [79, с. 57-64]
2. Атанасов, Ат. Към по-скромна и открита обща икономическа теория: размишления от гледна точка на онтологията на икономикса – в: [92, с. 140-146]
3. Атанасов, Ат. Политическа икономия на международните търговски преговори – в: [92, с. 235-243]
4. Атанасова, Ан. Теория, направления, подходи, методи и инструменти на научно изследване в управленското счетоводство. – Икономически изследвания, 2015, № 2
5. Атанасова, В. Мейнстрийм плурализъм и хетеродоксален плурализъм: проблеми и перспективи в развитието на съвременната икономическа наука – в: [92, с. 147-159]
6. Атанасова, В. Формирацията се нов икономически дискурс. Издат. комплекс УНСС, С., 2012
7. Атанасова, В. Общ поглед върху периодизацията и еволюцията в историята на ИИМ – в: [91, с. 515-524]
8. Балабанов, Ил. Като визия и фактор на съвременното развитие икономическата теория изостава драматично. – в: [80, с. 75-81]

⁷⁹ Във всички изброени случаи има място за приложен интердисциплинарен анализ. Въпросът е, това ли ще е политическата икономия в България?

* Публикации на български автори; вж. поясненията в увода.

9. Балабанов, Ил. Ключовият проблем на икономическата мисъл и теория през ХХІ век е методологическият. – Икономическа мисъл, 2006, № 5
10. Балабанов, Ил. Политическата икономия: минало и базов компонент на утрешната икономическа теория – в: [92, с. 29-38]
11. Беев, Ив. Илюзорна икономика – в: [91, с. 127-139]
12. Борисова, М. Концепция за публичните блага в социалната икономия на Леон Валрас: случаят с интелектуалната собственост – в: [91, с. 263-269]
13. Велев, Б. Очерци по история на политическата икономия. Унив. издат. Стопанство, С., 2011
14. Великов, Н. Обучението по обща икономическа теория – с големи дефекти и скромни ефекти – в: [91, с. 413-419]
15. Върбанов, Ив. Дилемата “индивидуализъм – холизъм” в социалните науки. – Диалог, 2002, № 3
16. Гечев, Р. Политическа икономия на плоския данък. – Известия [сп. на ИУ - Варна], 2009, № 1
17. Годишник на УНСС. (Тема на годишника “Политико-икономическият подход в икономическата теория и стопанската практика”.) Унив. издат. Стопанство, С., 2011
18. Градинаров, Б. Политическата икономия след неолибералната зима – едно закъсняло пробуждане – в: [91, с. 81-87]
19. Димов, Ив. Изследването на пазара и пазарните отношения – едно от основните направления на икономическата теория – в: [92, с. 185-190]
20. Дончева, М. Ролята на политическата икономия при изследване на собствеността – в: [92, с. 244-252]
21. Драмалиева, В. Ролята на държавата в полето на консумеризма – в: [91, с. 162-176]
22. Друмева, М. Теоретично и конкретно-историческото знание в учебника на акад. А. С. Бешков “Икономическа история на новото и най-новото време” – в: [91, с. 477-488]
23. Замфинова, Акс. Политическата икономия – настояще на икономическата теория – в: [92, с. 82-89]
24. Зарич, С. Краят на аутиския икономикс: оценка на институционалната икономическа теория. – Икономическа мисъл, 2005, № 4
25. Икономикс: смяна на научната парадигма. Материали от научна конференция. Унив. издат. Стопанство, София, 1995
26. Илиев, Ив. Опит за дисекция на метода на икономическата теория – в: [79, с. 121-124]
27. Йонева, Ел. Политическа икономия на световната енергетика – в: [91, с. 206-218]
28. Йотова, Л. Благосъстоянието като критерий за ефективност – в: [92, с. 211-222]
29. Казаков, Ат. Критичен анализ на преподаването на политическата икономия и икономикс в България – в: [92, с. 197-210]
30. Кацарски, Ив. Икономикс и икономическа социология – спорът на дисциплините. – Икономически алтернативи, 2011, № 5
31. Кацарски, Ив. Политическата икономия в теоретичен и социален контекст – в: [91, с. 72-80]
32. Кирова, Ал. Оценка на специфичните черти на новото кейнсианство спрямо другите направления в съвременния макроикономикс. – Икономическа мисъл, 2010, № 1
33. Кирова, Ал. Мястото на “икономическия империализъм” в съвременната политическа икономия – в: [91, с. 439-449]
34. Ковачев, Здр. Седемдесет години плодотворна дейност. (Доклад за юбилея на катедра Политическа икономия/Обща икономическа теория, ИУ – Варна) – в: [92, с. 11-26]

35. Ковачев, Здр. Фундамент на системата на икономическите знания. – Известия [сп. на ИУ – Варна], 2011, № 1
36. Коева, Ст. Съвременната политическа икономия: традиционни подходи и нови посоки. – Икономическа мисъл, 2007, № 1
37. Колев, Цв. Политическата икономия в системата на общата теория на стопанството – в: [92, с. 104-113]
38. Кънев, М. Освобождение от миналото. Акад. изд. “Ценов”, Свищов, 2006
39. Кънев, М. За политическата икономия в контекста на новите реалности – в: [91, с. 99-106]
40. Леонидов, Ат. Политическата икономия на “новата икономика” – в: [92, с. 163-174]
41. Лулански, П. Съвременната политическа икономия – калейдоскоп от въпросителни – в: [17, с. 7-12]
42. Лулански, П. Обучението по политическа икономия в България – минало и настояще – в: [91, с. 394-412]
43. Марикина, М. Методологически проблеми в изучаването на икономическата наука в контекста на политическата икономия и икономикса – в: [17, с. 235-262]
44. Маринов, В. Международната политическа икономия – една модерна наука – в: [17, с. 13-68]
45. Маринова, М. Аспекти на приложение на политическата икономия в изследователската дейност на българското икономическо дружество (1895 – 1912 г.) – в: [91, с. 463-476]
46. Минчев, Г. Пред нова парадигма на икономическото знание – в: [92, с. 42-48]
47. Минчев, Г. Развитие на икономическата теория и новата парадигма пред нея. – Икономическа мисъл, 2008, № 2
48. Минчев, Д. Кейнс и съвременната икономическа теория. – Икономика, 1996, № 7
49. Минчев, Д. Към критиката на теорията за избора на съвременната икономическа теория – в: [79, с. 90-94]
50. Минчев, Д. Икономическата теория е на кръстопът – в: [92, с. 123-132]
51. Минчев, Д. Модифицираната реалност като алтернатива на неокласическото схващане за “homo economicus”. – Икономически и социални алтернативи, 2012, № 2
52. Минчев, Д. Ценността като единство на полезност и стойност. – Икономически изследвания, 2012, № 4
53. Минчев, Д. За друг подход в общата теория на икономиката. – Икономическа мисъл, 2012, № 6
54. Минчев, Д. Общата теория на икономиката е в криза и се нуждае от обновление – в: [91, с. 88-92]
55. Минчев, Д. Ренесанс на политическата икономия. Русе, изд. Лени-Ан, 2013
56. Миркович, К. Икономикс и политическа икономия – критика на становищата относно общото и различното между тях. – Алтернативи, 2003, № 6 (Публикувано също в [80, с. 33-63] и в Икономическа мисъл, 2003, № 4. Препратките в доклада са по публикацията в “Алтернативи”.)
57. Миркович, К. Пределна полезност и пределна стойност. – Икономическа мисъл, 2004, № 6
58. Миркович, К. Релятивистична теория на полезността и стойността. – Икономическа мисъл, 2005, № 2
59. Миркович, К. Полезност и стойност. С., Изд. Тракия-М, 2005
60. Миркович, К. Стопанство и икономика. София, Унив. издат. Стопанство, 2009
61. Миркович, К. Стопанство или икономика. – Икономическа мисъл, 2010, № 1

62. Миркович, К. Благото и продуктът като категории на политическата икономия – в: [17, с. 124-166]
63. Михайлов, П. Трансформация на икономическата система в България: проблеми и противоречия (гл. 7. Криза в икономическата теория: политическа икономия или икономикс?). Изд. ТедИна, Варна, 2007
64. Михайлов, П. Нужно ли е възвръщане на политическата икономия във висшите училища – в: [92, с. 191-196]
65. Михайлов, П. За необходимостта от изучаване на политическата икономия във висшите училища. – Икономически алтернативи, 2008, № 1
66. Михайлов, П. “Икономическият човек” и неговото място в обществото. – Икономика, 2009, № 4
67. Михайлов, П. Каква икономическа теория ни е нужна? – Народно стопански архив, 2012, № 2
68. Михайлов, П. Всяка теория е незавършена и подлежи на развитие. – Известия [сп. на ИУ - Варна], 2013, № 3
69. Михайлов, П. Триумвиратът “държава – пазар – човек”. – Ново време, 2014, № 2
70. Михайлов, П. Политическата икономия и неокласическата теория – пред изпитания на времето – в: Научни трудове на УНСС, 2015, т. 1, с. 61-95
71. Михайлова, К. Политическа икономия на медиите: теоретико-методологическа перспектива и предизвикателства на практиката във време на преход и криза – в: [91, с. 450-462]
72. Младенова, З. Интервю с проф. Уолт Ростоу. – Икономическа мисъл, 1996, № 2
73. Младенова, З. Към съвременното разбиране на политическата икономия (в контекста на издаваните списания по политическа икономия) – Известия [сп. на ИУ - Варна], 2007, № 3
74. Младенова, З. Минало и настояще в интерпретацията на термина “политическа икономия” в съвременните условия – в: [92, с. 49-65], (Публикувано също в Икономически алтернативи, 2008, № 2. Препратките в доклада са по публикацията в Икономически алтернативи.)
75. Младенова, З. Кризата и безпрецедентната държавна намеса ще окажат влияние върху икономическите идеи. – Икономика, 2010, № 2
76. Младенова, З. Неокласическата теория в края на ХХ – началото на ХХІ век. Варна, Изд. СТЕНО, 2011
77. Наама, К. Историко-философски поглед на Ибн Халдун към частната собственост – в: [91, с. 254-262]
78. Найденов, Г. Ценност или стойност – терминологичен или същностен проблем за политическата икономия – в: [91, с. 429-438]
79. Научни и методически проблеми на преподаването на икономическата теория. Научна конференция, 26 ноември 2004. Унив. издат. Стопанство, С., 2005
80. Национален семинар – дискусия по проблемите на икономическата теория (12 юни 2003 г.). Унив. издат. Стопанство, С. 2003
81. Неновски, Н. Паричният ред. Критика на теорията на парите. Изд. Сиела, С., 2007
82. Николов, Ив. Дискусионни проблеми на икономическата теория – в: [80, с. 5-32]
83. Николов, Ив. Политическата икономия: минало или бъдеще на икономическата теория (тезиси) – в: [92, с. 39-41]
84. Николова, Р. Теориите за стойността и информационното общество – в: [80, с. 101-104]
85. Ножаров, Щ. Политическата икономия и преходът към “зелена” икономика – в: [91, с. 177-187]
86. Пачев, Т. Икономика и икономическа наука – в: [80, с. 70-74]

87. Пейовски, Вл. За ролята на нормативните съждения в икономическата наука. – Икономически и социални алтернативи, 2014, № 1
88. Пенчев, П. Бележки за отношението между стопанската история и различните аспекти от икономическата теория – в: [91, с. 317-325]
89. Пенчев, П. Икономическата теория – неизбежен контекст на стопанско-историческите изследвания. – в: Годишник на УНСС. Издателски комплекси – УНСС, С., 2015, с. 197-261
90. Пиримова, В. Политическата икономия и учебната дисциплина “Икономически растеж” – в: [91, с. 504-514]
91. Политическа икономия и икономическа теория. Научна конференция, 21–22 ноември 2013 г., Издат. комплекс – УНСС, София, 2014
92. Политическата икономия: минало или бъдеще на икономическата теория. Научна конференция, 10–11 май 2007 г. Издат. Наука и икономика, Икономически университет – Варна, 2007
93. Преждарова, В. Проблеми на обучението на специалност “Политическа икономия” – гледната точка на един студент – в: [91, с. 525-538]
94. Проданов, В. Дилемата методологически индивидуализъм – методологически холизъм. – Философски алтернативи, 2003, № 3-4
95. Проданов, В. Инфособствеността – радикално ново явление или нищо ново под слънцето? – в: [80, с. 64-69]
96. Проданов, В. Съвременни тенденции в преподаването на политическа икономия – в: [17, с. 89-122]
97. Проданов, В. Кризата на икономическата теория и възраждането на политическата икономия – в: [91, с. 33-60]
98. Проданов, В. Как възниква, какво представлява и защо е нужна философия на икономиката? – в: Годишник на УНСС. Издателски комплекс – УНСС, С., 2015, с. 9-48
99. Ракаджийска, Т. Политическа икономия, икономикс, икономическа социология – предефиниране или (и) трансгресия/конвергенция на границите – в: [91, с. 61-71]
100. Ракарова, С. За присъствието на “собствеността” в преподаването на икономическата теория – в: [91, с. 420-428]
101. Ринкова, Ст. Теоретичната и приложната икономика – за единството и различията – в: [91, с. 93-98]
102. Славенков, Б. Икономикс и политическа икономия: драматичният сблъсък и трагизма на тяхното българско съприкосновение и превъплъщение – в: [92, с. 90-103]
103. Спасов, Тр. Встъпително слово на конференцията “Научни и методологически проблеми на преподаването на икономическата теория” – в: [79, с. 7-8]
104. Статев, Ст. Български учен създаде теория за пределната стойност. – Икономическа мисъл, 2005, № 6
105. Стоилова, В. От хомо икономикус към хомо културалис – в: [91, с. 140-150]
106. Стоянов, В. Адам Смит е прозрял не само величието на пазара, но и недъзите му. – Икономически алтернативи, 2010, № 4
107. Стоянов, М. Съвременното разбиране за потребителския избор като рационално поведение, стимулирано чрез търговските техники за увеличаване на продажбите. – Икономическа мисъл, 2010, № 1
108. Сярова, Ел. Политикономически аспекти на новите икономически реалности – в: [91, с. 151-161]

109. Танова, П. Политическа икономия и икономикс – опит за ретроспекция – в: [92, с. 114-122]
110. Тонев, Мл. Необходима ли е реабилитация на политическата икономия? – в: [80, с. 101-104]
111. Тонев, Мл. Политическа икономия и икономикс – параметри на кохезията – в: [79, с. 125-130]
112. Тодоров, В. Класическа теория, неолиберализъм и устойчиво развитие – в: [92, с. 175-184], (Публикувано също в Известия [сп. на ИУ – Варна], 2007, № 2 и в Икономически теории. Антология. Първи том. Унив. издат. “Св. Климент Охридски”. С., 2016, с. 315-324. Препратките в доклада са по публикацията в [92].)
113. Тодоров, В. Политическата икономия в УНСС: поглед отвън. С., 2015. (Експертен доклад, изпратен в УНСС)
114. Тодоров, В. Интересен анализ на съвременната политическа икономия (рецензия). – Икономическа мисъл, 2016, № 1
- 114а. Тодоров, В. Българска неортодоксална критика на неокласическия икономикс във връзка с глобалната финансово-икономическа криза от 2008–2009 година. Доклад, представен на кръгла маса, 24–25 юни 2016 г., Икономически университет – Варна
115. Тошкова, Св. Икономическите алтернативи. Изд. Тракия-М, С., 1999
116. Тошкова, Св. Социалните предизвикателства пред икономическата теория – преоценка на либералната парадигма. Унив. изд. Стопанство, С., 2005
117. Тошкова, Св. Икономическата теория в търсене на нова парадигма и методология (в контекста на историята) – в: [91, с. 9-32]
118. Трендафилов, Т. Класически и съвременни икономически теории. С., 2005
119. Трифонов, Т. Теория на счетоводството: философско-икономически основи и моделиране. Унив. изд. Стопанство, УНСС, София, 2008
120. Трифонова, В. За теоретичния фундамент на политическата икономия – минало и настояще – в: [92, с. 133-139]
121. Хитов, М. Теоретичният потенциал на неоикономиката – в: [91, с. 188-194]
122. Цакова, Ив. Лобирането като политикономически феномен – в: [91, с. 226-235]
123. Цоклинова, М. Политическа икономия и устойчиво развитие в условия на глобални икономически трансформации – в: [91, с. 307-316]
124. Чавдарова, М. Идеологическото измерение на политическата икономия – в: [91, с. 489-497]
125. Чипев, Пл. Еволюционен и институционален икономически анализ на концепцията за оскъдността в съвременния икономикс. – Икономическа мисъл, 2006, № 3
126. Чипев, Пл. Къде изчезна стойността в съвременната икономическа теория? Опит за еволюционен и институционален отговор – в: [92, с. 66-81]
127. Чипев, Пл. Съдържание и особености на обучението в академичния курс “Основни модели на политическата икономия” – в: [91, с. 498-503]
128. Чобанова, Р. Политикономически подход при изследване на глобалната технологична промяна – в: [91, с. 107-126]